

MEGYEI MONOGRAFIÁK.
MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.
KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADEMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

UDVARHELY VÁRMEGYE
KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA
BARABÁS ENDRE
ÁLLAMI KÉPEZDEI TANÁR.

KÜLÖNLENYOMAT
A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1904. ÉVI SZEPTEMBERI ÉS OKTÓBERI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1904.

I. Bevezetés.

A székely-kérdés az utolsó évtizedekben mind nagyobb erővel toltult előtérbe s mint sürgősen megoldandó feladat állítottatott a közvélemény- és kormányzat elé. Az 1902. évben Tusnádon (Csik m.) tartott Székely-congressus bátran mutatott rá, hogy az utolsó félszázad közgazdasági irányzata annyira megtámadta a székelység gazdasági lételének gyökereit, hogy a félmilliónyi tiszta fajmagyar nép a legnagyobb veszedelembé jutott. Pedig ő volt hazánk keletén a védőbástya, az őrszem egy évezreden át. És őrszeme ma is a magyar nemzetnek ott a legkeleten és bástyája a magyar nemzeti eszmének! Amíg e bástya falai szilárdan állanak, addig a körülcsapkodó nemzetiségi hullámok nem borithatják el a Délkeleti-félföldet, de a mely pillanatban az ellenállás megtörtetett, abban a pillanatban ezen országrész megszűnt néprajzilag magyarnak lenni s hogy aztán politikailag is megszűnjön, ahhoz csak egy véletlen politikai alakulat szükséges csupán.

Ha e hazarészünk néprajzi térképét vizsgáljuk, megdöbbentőleg kell szemünkbe ötlőn, hogy az erdélyi rész 2.476 ezer lakójából csak 806 ezer a magyar anyanyelvük száma, azaz a lakosságnak 32.90/o-a. A 67/o idegen érzelmű nemzetiségekkel szemben mint élő bástya csak a székely megyék állanak az ők, csaknem 600 ezer lakosságukkal, melynek 87/o-a tiszta fajmagyar.

A székelység egy tömegben 15.877 □ km. területen az erdélyi részi magyarságnak 60/o-át teszi, míg a többi kisebb szigeteken 11 vármegye területén és 41.366 □ km. területen van szétszórva. Gyengüljön meg a székelység és e félföld magyar jellege azonnal megszűnt.

A székely-kérdés megoldása tehát nem kizárólag közgazdasági érdek, hanem első sorban magyar nemzeti érdek, melynek kedvező megoldása céljából a kivételes eszközök használata is jogosult.

A székelyföld el van zárva az anyaországtól. Közgazdasági kifejlődését megakadályozták a kelet felé felállított magas vámsorompók, mely veszteségeért máig sem kárpótoltatott semmivel, bár a Tirolnak engedélyezett gazdasági kiváltsághoz¹⁾ hasonló kedvezmény e földet s annak népét szintén megmenthette volna. A csodás mennyiségben itt található természeti kincsek vajmi kevés értékkel bírnak, mert amit azokból forgalomba is hozhatnak, az is inkább csak elvesztegetés, mert a nép tömegének boldogulását nem szolgálhatja.

Városai nem fejlődnek, állandó keresetet nyújtó vállalatok nem igen keletkezhetnek a nyugati piacoktól való távolság, a hiányos és drága közlekedési eszközök miatt; s ha néhány mégis, mindezek dacára létesült is, azok megerősödni nem tudnak. Ott, ahol minden helyi feltétel megvolna ahhoz, hogy virágzó ipar és kereskedelem

¹⁾ Ugyanis az Ausztria és Magyarország közt fennálló kiegyezésben mindig kikötöttet, hogy dacára a közös vámterületnek, a Tirolba bevitt gabonaneműink után Tirol vámat szedhet.

létesülhessen, ott a székely ma is kavicsos, sovány földjének megmivelésével tölti legtöbb idejét s ebből tengeti életét — vagy pedig kíváncsiorol.

E szomorú állapotok között csak az a vigasztaló, hogy végre valahára úgy a magyar kormány, mint a befolyásos társadalmi körök már fokozottabb mérvben kezdenek érdeklődni a székelység sorsa iránt, sőt a magyar nemzetet ezen oldalról fenyegető veszedelem elhárítása érdekében, a legújabb időben, elismerésre méltó tevékenységet is tapasztalhatunk.

E sorok írója is, hogy némi csekély részben hozzájáruljon a székely-kérdés mélyebb megvilágításához s ennek révén a megoldáshoz, állította össze a négy székely vármegye egyikének, Udvarhely megye közgazdasági leírásának vázlatát, mely megyéről még ily irányú munkálat nem jelent meg.

II. Földrajzi vázlat.

A jelenlegi Udvarhely megye az 1876-iki megyerendezés alkalmával alakult meg a régi Udvarhelyszék, Keresztur- és Bardócz fűszékekből és a szomszédos Segesvárszék néhány szász falujából.

A régi Udvarhelyszék az ősi hét székely szék egyike volt s ezt tekintették a Székelyföldön a hagyomány és szokásjog szerinti anyaszéknek, azaz a székely-székek elsőjének. Az anyaszék székhelye a mai Székelyudvarhely volt; itt őrizték a székely nemzet pecsétjét s itt tartották a székelyek nemzeti gyűléseit. Hadba szállás esetén a székely harcosok a Székelyudvarhelytől délre fekvő agyagfalvi réten gyűlekeztek, hol néha, a szabad ég alatt, nemzetgyűlésüket is tartották.

Udvarhely vármegye hazánk Királyhágón túli (erdélyi) részében fekszik. Határai északon Maros-Torda- és Csikmegye, keleten Csikmegye, délen Háromszék—Nagy-Küküllőmegye és nyugaton Kis-Küküllő és Maros-Tordamegye. Területe 2.937 □ km.

Felszine egész terjedelmében hegyesnek mondható. Legnagyobb hegysége, a megye keleti részét borító Hargita-hegység, mely a 975 m. magas Tolvajos-hágó által két részre van osztva. Északi részében a Galusa-tetőben 1800 m., a déli részén, a Kakuk-hegyben, 1600 m. tengerszin feletti magasságot ér el. A megye északi részén a Görgényi havasok nyulnak be, néhol 1600 m. magas csucsokat alkotva. Fontosabb hegyvonulatok még, melyek leginkább északkelet-délnyugati irányban haladnak, a Vargyas és Homoród vize közt: a Rika hegység; a Nagy-Küküllő, Kis-Homoród és Olt völgyei között: az Oltmelléki hegyek; a két Küküllő között a Küküllőközi hegyek a Lázhegygyel (1000 m.), a Firtos-hegygyel (1057 m.) és a Réztetővel (835 m.).

Jelentékenyebb vizei: a Nagy-Küküllő, mely jobbról a Fehér-Nyikó, Nagy és Madaras; balról a Fenyéd és Erked vizét veszi fel; továbbá a Nagy- és Kis-Homoród, Vargyas, Kormos és Barót vize; végül az e megyében eredő Kis-Küküllőbe szakadó Kormos és Korond vize. Ezek a vizek mind a megye déli részét érintő Olt folyóban egyesülnek végtére. Tavak a megyében nem igen képződhettek s csak kettő érdemel említést: a szombatfalvi és nagygalamb-

falvi, melyek közül az utóbbi a rajta uszó és dus növényzettel ellátott sziget révén természeti csoda számba mehet.

A megye éghajlata általában hűvösnek mondható; a közép-hőmérsék Székelyudvarhelyen 8.3° C., Székelykeresztúron pedig 9° C., 36.4 maximum- és -31° C. minimummal. Az évi csapadékmennyiség Székelyudvarhelyen 674 mm.-t tesz ki.

A megye székhelye Székelyudvarhely rendezett tanácsu város; a Nagy-Küküllő szűk völgyében, erdős-sziklás hegyektől köryezve. Délfelől, mintegy ört állva emelkedik a sziklás Budvár-hegy, melynek tetejére a hagyomány a régi rabonbánok várát helyezi.

A város a megye szellemi és közgazdasági életének központja. Van három teljes középiskolája. A róm. kath. főgymnasiumot a jezsuiták alapították a XVII. században. A reformátusok főgymnasiumát pedig Bethlen János kancellár alapította a XVI. században. Mindkét iskola fennmaradását a gazdag alapítványok tették lehetővé, melyeket főurak és polgárok tettek annak idején. A város harmadik középiskolája az állami főreáliskola, melynek fényes palotája az u. n. Csonka-vár telkén épült.

A régi vallási türelmesség szép példáját őrzi e város történelme. Egy időben a mai római kat. templom helyén állott református templomban a reformátusok és r. katolikusok felváltva tartották isteni-tiszteleteiket. A régi, híres Székelytámad vár helyén a Ferencz-rendiek zárdája áll ma. Van még állami kő- és agyagipari szakiskolája, felső leányiskolája, iparos és kereskedő tanoncziskolája. A 7.076 lakosságu várost, az itt található számos közművelődési és emberbaráti intézmény, továbbá tekintélyes értelmiségi, iparos és kereskedő osztálya, a legműveltebb vidéki városok egyikévé teszi.

Homoródalmás határában van a Székelyföld egyik legérdekesebb természeti csodája: a 800 m. hosszú Almási-barlang (Csudáló-kő, Kőlik), 12 termével. A ritkaság cseppkőbarlang »termeiben« óriási számban tartózkodnak a denevérek, melyeknek guánója néhol méternyi vastag réteget is képez. Gazdaságilag értékesíteni e guánót megpróbálta volt egyik birtokos, de a szállítási nehézségek miatt a kísérlet abbanmaradt. Kevésbé ismert barlangok még: a Lőcsűr és Kőcsűr barlangok.

A Kis-Homoród völgyében van Lővéte határán Rókaváros kis bányatelep, melynek vaskövét Szentkeresztbányán dolgozzák fel. E völgyben vannak Dobogó és Lobogó nevű fürdők is, gazdag szén-savas vizekkel.

Érdekes különlegessége Udvarhelymegyének Szentegyházas-oláhfalú és Kápolnásoláhfalú. E két községnek a régi világban külön királybírója volt s az akkori kiváltságok közül egyet ma is élveznek e községek lakói, t. i. külön képviselőt küldhetnek az ország-házába.

A Tolvajos-hágó közelében gazdag opál- és okker-telep található, mely utóbbit kismértékben már értékesítik.

A fürdő-telepek közül megemlíthető még a Vargyas völgyében a Sólomkő alatti, Királyfürdő; a Kis-Homoród egy oldalvölgyében a fenyvesektől köryezett Homoród-fürdő, mindkettő kiváló vasas savanyuvizzel; Udvarhely közelében találjuk a néhai lelkes székely, Orbán Balázs által alapított Szejke-fürdőt petroleumizú vizével; végül a Sóvidéken Korond-fürdő, a magyar Gleichenberg, melyet

enyhe levegőjéért, vasas és sós vizéért sok tüdőbeteg keres fel évente. Korond közelében van a Csigahegy nevű mofetta, melyből több forrás fakad és több helyen gáz tör elő a földből. Az e vidéken található gazdag aragonit-telület, melynek anyaga ritkaság rajzokat és színeket mutat, kezdik értékesíteni. Az Erdélyi Múzeumban (Kolozsvárt) levő aragonit-kiállítás valószínű látványosság számba mehet.

A sóvidék legfontosabb helye Parajd, gazdag sóbányával. E község és a szomszédos Szováta határában egymást érik a csupasz, hófehér sóhegyek (Sókárpát-ok), sósziklák, melyek e vidék képét oly elbűvölővé és csodálatossá teszik, melyhez foghatót Európában nem találhatunk. (Szabad só még csak Spanyolországban található.)

A Fehér-Nyikó mentén számos népes és csinos községet találunk, melyeknek lakói néprajzi szempontból is érdekesek. Itt találhatók — az egész Székelyföldön — a legszálasabb, legformásabb férfiak és legszebb arcú nők, kik leghívebben megőrizték az egyszerű, de izlées székely viseletet. Énlaka községet híressé az unitárius templomban levő rovás-írás tette.

Világra szóló nevezetessége e megyének Bözödújfalú, a Kiskütlőnek egy mellékvölgyében eldugott kis falú. E községben ugyanis 150 zsidó vallású székely él, kik a régi szombatosoknak a maradékai. A szombatoságot szenterzsébeti Eőssi András főnemes és ennek fogadott fia Péchi Simon, Bethlen Gábor fejedelem kancellárja alapították a XVII. században. E tisztán erdélyi és magyar felekezet sok üldözést szenvedett, minek következtében tagjai az idők folyamán elzüllöttek, sokan kivándoroltak Törökországba Drinápoly vidékére, hol a zsidóságra olvadtak bele. A Bözödújfaluban megrekedt kis szombatos töredék 1868-ban felvette a zsidó vallást, viseletet, szokásokat és önálló zsidó egyházközséggé alakult. Szombatos is van még egy közöttük, a falu birája, Sallós József uram, ki a két század előtt, magyar emberek által alapított új hitfelekezetnek még egyedüli képviselője s vele bezárul a több mint kétszáz éves eszmei harcz, mert már nemcsak hitsorossai, de még gyermekei sincsenek.

A megye másik legfontosabb helye Székelykeresztúr, mely egy járásnak forgalmi központja, állami tanítóképzővel, unit. gymnasiummal és lenkikészítő gyárral. Róm. kath. temploma 1458-ban épült,

A Rikán túli Erdővidék főhelye Homoródoklánd járási székhely. Felsőrákos és Bibarcfalva savanyúvízforásokkal Füle régi híres vas-hámorral, mely most romokban hever.

A megye nemcsak közgazdaságilag, hanem közlekedési szempontból el van zárva úgy az országtól, mint szomszédos megyéktől. Így pl. e megye székhelye a szomszédos Csikmegye székhelyétől alig van 50 km.-nyire, mégis vasuton innen Budapest könnyebben és hamarabb megközelelhető, mint Csikszereda s ami neveszetes szintén, olcsóbban.

Fontosabb közlekedési útvonalak: az 1888-ban megnyílt 38 km. hosszú Héjjasfalva-Székelyudvarhelyi helyi érdekű vasut; továbbá a 95 km. hosszú állami közutak; a 232 km. hosszúságú törvényhatósági közutak és a 342 km.-t kitevő községi közlekedési közutak.

Általában a székely vármegye vasut tekintetében is nagyon el vannak hanyagolva. Udvarhely megyét pl. csak délen érinti az államvasut Budapest-Predeáli vonala. A székely megyék vasut-politikai elhanyagoltsága akkor tűnik ki a maga valóságában ha ezeket a

szászok által lakott megyék vasuti hálózatával hasonlítjuk össze. 100 □ km. területet, véve alapul, míg Csikmegyére 1·71 km., Háromszék-megyére 2·56 km., Maros-Tordára 1·68 km. és Udvarhelymegyére 2·04 km. vasutvonal esik, addig a szászok által lakott Brassómegyére 7·01 km., Kis-Küküllőmegyére 6·54 km., Nagy-Küküllő megyére 5·45 kilométer és Szebenmegyére 4·28 km. esik. Az aránytalanság még szembeötlőbb, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a szász vidékek vasutvonalai csaknem teljesen államvasutak, míg a székely vidékéké csak helyi érdekűek.

III. Néprajzi vázlat.

Minden székely községnek legszembeötlőbb helyén van a templom, melyet gyakran várszerű kőkerítés vesz körül. A falu rendesen a főút hosszában terül el, melyből mellékutak ritkán ágaznak ki. A házak előtt mindig van egy-egy kis kert, mely virággal van beültetve és léczes kerítés vesz körül.

Az udvarba rendesen a galambduczos, faragott »székely kapú«-n jutunk be, melyen a készítésre vonatkozó adatokon kívül még valamely jelmondat is be van vésve (pl. Áldás a bejövőre, békesség a kijövőnek. Vándor! a kis kapú nem akar kizárni, Csak azt mutatja, merre kell bejárni.). A kapu mellett az utcán csaknem minden háznál egy fedett ülőhely található, hová ünnepnapok délutánjain a ház népe ki szokott ülni.

Az udvaron, a házzal szemben találjuk a kis sütőházat, mellette a veteményes kert a méhessel. A kapuval szemben van a csűr és a pajta s a mellett a trágyadomb. A csűr mögött a csűrös kertet s a mögött a gyümölcsös kertet találjuk. Az udvaron van még a török-búza-kas (góré) és a favágó-hely.

A székely ház középrésze az eresz (előszoba), innen nyílik az éléskamra, a kisház és az utcafelőli nagyház. Az előbbi a család állandó tartózkodási helye, az utóbbi pedig a vendégszoba. A házak leginkább fából vannak építve, zsindelylyel vagy cseréppel fedve.

Ruházat. A férfiak háziszőtt, ványolt gyapjúposztóból készült magyaros szabású szűk nadrágot viselnek télen-nyáron, melyben kétoldalt vidékenként különböző színű posztózsínór-ereszték van. A mellény sötét színű posztóból (brassai) készült, míg a kabát szintén háziszőtt gyapjúposztóból való. A kalap félmagas és fekete színű, míg télen báránybőr-kucsmát hordanak. Nyakravalót csak ünnepnap viselnek. A lábbeli hosszú ránczosszárú csizma, míg a szegényebbeknél bakkanacs (cepők). Bocskort is viselnek, de leginkább csak akkor, ha erdőben dolgoznak.

A nők ruházata szintén egyszerű, mely áll a karton vagy flanel ujjasból (kurti), fekete bársonnyal díszítve; rokolyából (szoknya), melynek mintázata sohasem ríktó és rendesen háziszőtt az anyaga; télen az alá jön a kurta, szintén sötétebb színű flanel, alsószoknya. Lábbelijük a hosszúszerű, magassarkú, fekete színű csizma. Ma azonban a czugos czipő is elég gyakori. A fiatal lányok mélyen kivágott szűk mellényt hordanak, mely rendesen igen díszes, ez alól a patyolat fehér ing, tászliban végződő bő ingujjal kandikál ki. A nyakukon rendesen piros klárisgyöngyöt hordanak.

Valamint a székely egész egyénisége, úgy ruházata is egyszerű

és jellegzetes. Az alapszín a fehér és fekete, melyhez a férfiaknál még a kék és a nőknél a piros és zöld járul.

Táplálkozás. A székely egyszerű, de tápláló eledelokkal él. Naponta rendszeren háromszor étkezik. A reggelit, melyet 8 óra tájban költ el, ebédnek nevezi, a délebbé ideje 12 órakor van, míg a vacsora idejét az elfoglaltság minősége szabja meg.

A reggelinél és vacsoránál a szokottabb ételek: turós- vagy tejes-puliszka, zsirban rántott sóskáposzta, főtt aszalt gyümölcs, tojás rántotta, télen disznóköltség puliszkával, sült vagy főtt burgonya káposztalével, reszelt almaleves; nyáron árva laska- vagy reszelt-leves, köményleves, hagymalé, vetrecze (savanyú lé), kaszáslé; hagyma- és hagymás tokány puliszkával, törökbúza-kása és zabliszt-puliszka (kisz) tejjel. Leginkább a bárány- és berbécshúst fogyasztják.

A délebbét leginkább képezi: bab-, borsó-, lencse-, burgonya-leves, laska- vagy reszelt-leves kenyérrel. Vasárnap tyukhús- vagy marhahúsos laskaleves; télen töltött káposzta, tehénhúsleves rizs- vagy gyöngykásával, de csak ünnep- és vasárnapokon. Fűszerük a bors, sáfrány, gyömbér, babérlevél.

A jó gazdasszony a füstölt disznóhúst úgy osztja be, hogy az újig eltartson. Az étkezésnél rendszeren csak egy fogás van, kivéve az ünnepeket, ilyenkor van még sült, palacsinta, rétes, pánkó és kürtöskalács is. Szesziesitalul köznapokon a közönséges pálinka, míg ünnepnapokon minden házban köményes-, mézes pálinkát használnak.

Társasélet. A székely nép általában szorgalmas és takarékos. A régi rendi szervezet következtében ma is zárkozott az idegennel szemben; ma sem igen házasodnak idegen családokba, sőt egymással szemben is megkövetelik, hogy tiszteljék a régi rendi élet által szentesített korlátokat. Bajban egymást segítik önzetlenül. Ha valamelyiknek háza, csüre leég, közösen és ingyen építik fel; ha a gabonája pusztul el, a szükséges élelmet adják össze; ha a marhája hull el, a földjét felszántják és bevetik stb.

Az ősi földhöz a székely szívósan ragaszkodik, attól önként meg nem válik. Ez a székelynek egyik nagy erénye, melyből származik aztán szegénysége is. Kisebb vállalatokra van tületi szelleme, de a nagyobb kockázattal járókba ritkán fog bele. A székely férfinak hűséges társa a székely asszony, ki fáradhatlan gondosságával és munkájával nemcsak a házat tartja rendben, hanem követi férjét a mezőre is, együtt dolgozva ott vele mindenféle gazdasági munkát.

A családi élet általában tiszta és bensőséges.

Külső megjelenésében a székely általában szerény, de azért meglátszik rajta a férfias önérték. A hegyesvidékiek inkább szőkék és szálasak, míg a többiek barnák és középtermetűek. Ritka közöttük a kövér.

A székelynek szellemi és erkölcsi világa is egyezik a külsejével.

Bátor, eszes és gyors felfogású, de erősen fontolgató. Általában a becsületre sokat adó, tisztességtudó, rendszerető, józan és vallásos nép. Vallási türelmességének fényes bizonyossága a sok felekezet, melyhez tartoznak. A veszekedést és verekedést nem keresi, de ha megsértik, sérelmét nem hagyja megtorlás nélkül.

Ezen erkölcsi tulajdonsága mellett romlatlan élettereje és szaporasága teszi e népet a magyar nemzet egyik legbecesebb alkotó-

részevé. Erdély magyarságának mindig a székelység volt a legfőbb támasza és méltán.

Mióta adataink vannak a székelységről, mindig mint katonailag szervezett nép van említve. A katonai élet fejlesztette ki közöttük az egyenlőséget magán viselő társadalmi és politikai szervezetet, melyen a székelység külön alkotmánya felépült. A szegényebbek gyalog katonáskodásra (pixidarius), a gazdagabbak lovas szolgálatra (primipilus = lófő) voltak kötelezve. E két rendbe a vagyoni viszonyok szerint osztattak be a lustrákon. A harmadik rend, a főemberek (primores) rendje csak a XVI-ik század eleje óta keletkezett. Bonfinius így jellemzi a székelyeket: e nemzet a hadban a legzordonabb és semmiképpen meg nem szelidíthető; I. Lipót pedig diplomájában egyenesen a legharcziasabb emberfajnak nevezi őket.

A székely nemcsak életrevaló és szorgalmas, hanem igazán költői tehetségű nép is, mit bizonyít Kriza János Vadrózsái útján közismert balladák, dalok, nóták nagy száma is.

»Az élet nehézségeivel küzködő székely borúsnak látja az életet, siralomvölgynek tartja a létet, melyben a feltörekvő embert saját szenvedélyei és a sorsát intéző világhatalom vasakarató kényszere a legtöbbször lesujtja.« (Benedek Elek.)

IV. Általános jellemzés. (Népesség, közegészség, közigazgatás, közoktatás stb.)

A terület és népesség kölcsönös viszonyát tekintve, általában véve túlnépesnek nem mondható sem Udvarhely megye, sem a többi megyék, de ha a mezőgazdaság céljaira alkalmas területet vesszük alapul, úgy a népesség sűrűnek mondható, mit szomorúan bizonyít a nagymérvű kivándorlás is. A legutóbbi négy népszámlálás szerint a területi, népességi és szaporodási viszonyokat a következők tüntetik fel:

	Terület □-km.	Polgári népesség						Összes polgári és katonai népesség	Nép- sűrű- ség □ km.	
		1869-ben	1890-ban	szapo- rodás +,-	1890-ben	szapo- rodás +,-	1900-ban			szapo- rodás +,-
Csikmegye . .	4.859	107.285	110.940	+ 3·4	114.110	+ 2·9	127.995	+12·2	128.382	26·4
Háromszék m. .	3.893	125.881	125.277	- 0·5	130.008	+ 3·8	136.795	+ 5·2	137.261	35·3
Maros-Torda m.	4.154	152.609	145.807	- 4·5	163.285	+12·0	177.967	+ 9·0	178.096	42·9
M.-Vásárh. th. jv.	34	13.018	13.192	+ 1·3	14.575	+10·5	17.715	+21·5	19.522	574·2
Udvarhely m. .	2.937	105.467	105.520	+ 0·1	110.132	+ 4·4	117.850	+ 7·0	118.275	40·3
Az 5 székely tör- vényhatóság	15.877	504.260	500.736	- 0·7	532.110	+ 6·2	578.222	+ 8·6	581.536	36·6
A 15 erdélyrészi megye	57.243	2.152.805	2.084.048	- 3·2	2.251.216	+ 8·0	2.456.838	+ 9·1	2.476.998	43·3
Magyarország .	282.317	13.579.120	13.749.603	+ 1·3	15.162.988	+10·3	16.721.574	+10·3	16.833.255	59·6

Kitűnik a fentebbiekből, hogy 1869 óta a négy székely vármegye szaporodása csaknem mindig mögötte maradt úgy az erdélyrészek, mint az egész Magyarország szaporodása mögött, mi nem a nép szaporaságának, hanem a romániai kivándorlás rovására irandó.

Udvarhely vármegye járásonkénti szaporodása és lakóinak száma az 1900-ik évi összeírás szerint a következő volt:

Homoródi	járás népessége	30.468, szaporodás 3·56 %
Székelykeresztúri	» »	35.207, » 4·30 %
Udvarhelyi	» »	38.043, » 9·56 %
Székelyudvarhely r. t. város	»	6.414, » 22·62 %

A homoródi és keresztúri járássok csekély szaporodásának oka szintén a kivándorlás, mely járássok a kivándorlási útvonalakhoz legközelebb terülnek el.

Udvarhely megye lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása 1900. évben következő volt:

Östermelő:	kereső	49.878	} = 81·4%, orsz. átlag 66·5%
	eltartott	46.398	
Bányászat:	kereső	117	} = 0·4%, » » 1·0%
	eltartott	318	
Ipar:	kereső	4.152	} = 8·1%, » » 14·9%
	eltartott	5.398	
Kereskedelem:	kereső	648	} = 1·2%, » » 3·1%
	eltartott	760	
Közlekedés:	kereső	252	} = 0·7%, » » 2·4%
	eltartott	616	
Közfoglalkozás:	kereső	1.124	} = 2·9%, » » 3·1%
	eltartott	2.267	
Véderő:	kereső	425	} = 0·4%, » » 0·8%
	eltartott	50	
Napszámos:	kereső	1.400	} = 1·9%, » » 3·6%
	eltartott	909	
Nyugdíjas:	kereső	619	} = 1·0%, » » 1·5%
	eltartott	503	
Házi cseléd:	kereső	1.617	} = 1·4%, » » 2·4%
	eltartott	103	
Ismeretlen foglalkozású:	kereső	143	} = 0·6%, » » 1·4%
	eltartott	573	
Az összes népességből:	kereső	60.375	
	eltartott	57.900	

1901-ben élveszületett 4399, halvaszületett 119, az összes születési esetek száma 4518 (1900-ban 4378); törvényes 4088, nem törvényes 430; fiú 2366 és leány 2155.

1901-ben elhalt 1710 férfi és 1634 nő, összes halálesetek száma 3345 (1900-ban 3682.)

Házasság kötöttetett 1014 (1900-ban 960). Vadházasságban élő felek száma 926 (1900-ban 821.)

Az öt székely törvényhatóság területén az egészségi állapotok Udvarhely megyében a legkedvezőtlenebbek. Ezer lélekre esett 1901-ben:

Csik megyében	27·1 haláleset és 11·4 szaporodás
Háromszék m.	25·5 » » 8·9 »
Maros-Torda m.	25·0 » » 11·7 »
Maros-Vásárhely thj. v. .	24·4 » » 4·0 »
Udvarhely m.	27·2 » » 9·5 »
Az országos átlag	25·1 » » 12·5 »

A kedvezőtlen egészségi viszonyok még szembeötlőbbek, ha a gyermekhalandóságot vizsgáljuk (1901):

	Meghalt 7 éven alul	100 halálesetből	100 élveszülötthől
Csik megyében	1686	48'24	33'99
Háromszék m.	1376	39'18	29'09
Maros-Torda m.	2173	48'58	33'06
Maros-Vásárhely th. j. v.	149	30'91	26'56
Udvarhely m.	1537	47'72	35'34
Országos átlag	—	43'22	32'21

Orvosi kezelésben részesült a 7 éven alúli halottak közül 38'51°/_o (orsz. átlag 52'66); a 7 éven felüliek közül 28'30°/_o (orsz. átlag 48'94°/_o); az összes elhaltak 29'33°/_o-a (országos átlag 50'74°/_o).

A halál oka volt:

Hólyagos himlő	2	esetben,	
Kanyaró	27	»	
Vörheny	104	»	
Szamárhurut	83	»	
Roncsoló toroklob	38	»	
Hasi hagymáz	42	»	
Gyermek-hasmenés	91	»	
Vérhas	24	»	
Gümőkór	390	»	
Fertőző betegség	811	»	25'18 ^o / _o (orsz. átl. 24'11)
Egyéb természetes halálok	2342	»	72'71 ^o / _o (» » 73'46)
Nem természetes halálok	68	»	2'11 ^o / _o (» » 2'43)

Van a megye területén (1901) községi orvos 2, körorvos 8. Okleveles orvos 18, sebész 1 és okleveles bába 62, okl. halottkém 100, nem képesített 3. A gyógyszertárak száma 9. Kórház egy, 90 ágygyal; járványkórház 23.

1900-ban találtatott 177 vak, 186 siketnéma, 96 elmebeteg, hülye 249; összesen 708 fogyatékos szervezetű, melyből 10.000 lélekre esik 59'9, míg az egész országban 48'0.

Az anyakönyvvezetők száma 63, egyre esik 46'4 □ km., 2'1 község, 1.877 lélek, 15'9 házasság, 69 élveszületés, 1'8 halvaszületés, 51'1 halálozás; összes népmozgalmi eset 137'8.

Házasság felbontatott 1900-ban 49 és 1901-ben 63 esetben.

A megye közigazgatási felosztása:

Rendezett tanácsú város	1
Nagyközség	10
Kisközség	124
Szolgabírói járás	3
Körjegyzőség	33
Puszták, telepek és egyéb	39

Az orsz. képviselőválasztókerületek száma 5.

1. Udvarhelyi választókerület	2.882 választóval
2. Keresztúri »	2.172 »
3. Oklándi »	2.017 »
4. Oláhfalvi »	249 »
5. Székelyudvarhely városi kerület	626 »

Összesen : . . 7.943 választóval, kik

közül régi jogon választó	5.722
földbirtok után választó	121
házbirtok után „	156
ház- és földbirtok után választó	372
jövedelem után választó	504
értelmiség jogán „	633
füstök után „	235

A népesség 6·8⁰/₀-a választó, mi a 20 éven felüli férfiak 24·3⁰/₀-át teszi.

Az 1901. évi főszorozásnál bevált 824 hadköteles, a behívottak 42⁰/₀-a, mi a székely ifjak erőteljességének fényes bizonyítéka.

Az 1901. évben eljárás tárgyává tettett

az udvarhelyi járásban	259	kihágási	eset
a kereszturi „	1587	„	„
az oklándi „	1998	„	és
Sz.-Udvarhely városban	2511	„	„

Osszesen 8687 kihágási eset.

A lakosság felekezetei szerint következőleg oszlik meg: r. kath. 41.678 (35·5⁰/₀); gör. kath. 1.344 (1·1⁰/₀); gör. kel. 4.086 (3·5⁰/₀); ág. ev. 2.814 (2·3⁰/₀); ev. ref. 40.147 (34·1⁰/₀); unitárius 26.574 (22·5⁰/₀); izr. 1.198 (1·0⁰/₀); felekezet nélkül 1902-ben 10 személy.

Anyanyelv szerint magyar 112.258 (95·3⁰/₀); német 2.196 (1·8⁰/₀); oláh 2.882 (2·5⁰/₀); cigány 487 (0·4). A nem magyar anyanyelvűek közül 3.088 beszél magyarul, azaz az egésznek 55·2⁰/₀-a; s így a magyarul beszélők száma 115.346, mi a megye lakosságának 97·4⁰/₀-át teszi s e tekintetben hazánk területén a 16-ik törvényhatóság Udvarhely vármegye.

E megye közoktatási érdekeit szolgálja (1901—1902. tanév):

27 kisdévodá	Összesen	2.965	tanulóval, míg családi gondozásban nem részesült 3.321 óvóköteles, mi a tankötelesek 86·19 ⁰ / ₀ -át teszi.
149 népiskola	„	18.988	„
1 tanítóképző	„	105	„
3 gymnasium	„	673	„
1 reáliskola	„	150	„
4 ipari és keresk. szakiskola	„	289	„

Összesen 185 tanintézet, melyben 23.170 tanuló nyert oktatást.

A három középiskolánál 52 tanár működik és fentartási költségük: 707.104 kor. (ev. ref. 111.802; r. kath. 84.095 K és áll. főreal. 111.207 K.)

Az összes lakosságból írni és olvasni tud: 60.414; a hat évesnél idősebbek közül 1890-ben 49·1⁰/₀ (orsz. átlag 53·2⁰/₀) és 1900-ban 60·2⁰/₀ (orsz. átlag 61·2⁰/₀).

Az öt székely törvényhatóság területén 797 tanintézetbe 90.471 tanuló jár, mely szám aránylag csekély az egész erdélyi rész 3.547 tanintézetéhez és 347.822 tanulóához mérten, a népességet véve alapul.

A népiskolák közül jellegre nézve: állami 40, melyekben 89 állami tanító működött, s melyeknek évi fentartási költsége: 144.416 K; községi 39, r. kath. 34, gör. keleti 6, ág. ev. 5, ev. ref. 16, unitárius 9. A tanítók száma 258, kik közül 3 nem képes a magyar nyelv-

vet tanítani. Csak magyar tannyelvű 140 iskola, német 3 és oláh 6. A tanítónők száma 50.

Ismétlőiskola 148 volt működésben, melyek közül 106 általános- és 42 gazdasági irányú volt. 1902-ben volt a megye területén 22 postahivatal, 12 távirdahivatal és 25 távbeszélő állomás. Az érkezett levelek száma 974,500 drb, a táviratok száma 12,462 drb; a váltott beszélgetések száma 369. Egy lakosra esett átlag levélküldemény 8·2 (orsz. átlag 18·5), távirat 0·1 (orsz. átlag 0·3).

V. Földművelés.

Székelyföld általában hegyes vidék, mely körülmény miatt az ekével megművelhető földterület nincs arányban a lakosság számával s ezért is főleg Udvarhely megye természeti fekvése és égalji viszonyainál fogva első sorban az állattenyésztés felkarolására volna utalva. Ez irányban újabban haladás észlelhető is, de azért még ma is legelterjedtebb foglalkozásnak a földművelést tekinthetjük, pedig a silány talaj, a kedvezőtlen időjárás, a hosszú, erős tél, a rövid tavasz és nyár: mind ellenségei a földművelésnek. S ha még hozzávesszük, hogy a gazdálkodók nagy tömege nem rendelkezik azon anyagi és szellemi tőkével, melyekkel a mostoha időjárás mellett is ki tudná csikarni az átlagtermést, nem csodálkozhatunk azon, ha gyakran ráfizet a székely a földművelésre a mellett, hogy nemcsak termésfelesleget nem tud előállítani, hanem gyakran behozatalra is szorul.

Csodálatos általában a székely népnek a földbirtokhoz s így a földműveléshez való ragaszkodása, daczára annak, hogy ez fizet a legrosszabbul. Jellemző a székelyföldi viszonyokra az, hogy a mezőgazdaság a főfoglalkozási ág, és mégis a napi szükségletre való gabona-nemfiekben behozatal van — Romániából. E megyében pl. a mezőgazdaság után élők száma 1900-ben az összes lakosságnak 81%-át tette, a 66% országos átlaggal szemben, itt tehát túltermeléssel kellene okvetlenül találkozoznunk s találunk e helyett behozatalt csaknem minden téren és nagy szegénységet. Lehetséges-e a gazdasági körülményeknek kirívóbb ellentéte, mint a 81% földművelő és a gabona-behozatal! Pedig annyira átment a székely vérébe az a tudat, hogy csak a föld az igazi vagyon, hogy a legritkább esetek közé tartozik az, mikor valaki önként megválna attól. Azért járták a székelyek évtizedek óta Romániát, ezért indultak meg tömegesen most Amerikába, hogy ottani keserves keresményükkel megmentse kis földterületüket s ha lehet, még szerezzenek hozzá egy-egy parcellácskát és a földéhség lesz okozója a legtöbb romlásának. Lehet bárki akármilyen gazdag, de a székely előtt csak akkor úr, ha földje van. A falusi szatócsof mindaddig lenézi, bármennyivel is tartozzék neki, míg nincs földje, azután pedig megsüvegeli. A székelynek ebből a jellemvonásából következik, hogy a kisbirtokos székely, ha vagyonát elveszítette, azonnal eltűnik szülőföldjéről s oda még koldulni sem megy vissza.

E körülmény téveszti meg azokat, kik a székely nép iránti jóakarattól beutazva a Székelyföldet, azt tapasztalják, hogy a székely falukban u. n. elesett ember alig található, sőt mindenütt a jólét jeleivel találkozhatnak.

Hogy Udvarhely megye mezőgazdasági helyzetét áttekinthessük,

vizsgáljuk meg először a földbirtok-megoszlást. Erre nézve minden esetre a legpontosabb adatokat az 1895-ik évi országos összeírás adhat, mely az 1895. évi VIII. t.-czikk alapján végeztetett a m. kir. földművelési miniszter.

A megye egész területe 510.359 kat. holdat tesz ki, melyből 304.955 k. hold a korlátlan forgalmú birtok s ez a gazdaságok jellege és nagysága és a művelési ágak szerint következőleg oszlik meg:

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazdaságok száma	A gazdaságok területe művelési ágak szerint kat. holdakban									
		szántó	kert	rét	szőlő		legelő	erdő	nádas	nem termő	Összesen
					beültetve	parlagon					
Egy holdon alul, szántóföld nélkül . . .	1662	—	166	152	8	1	49	54	—	50	480
Egy holdon alul, szántófölddel	1629	591	59	94	8	1	41	28	—	40	857
1— 5 holdig	5999	8221	728	4755	72	7	1510	1803	2	432	17030
5— 10 „	4961	17174	989	11433	85	10	3228	2658	3	645	30225
10— 20 „	5123	32783	1713	24917	120	27	6192	5975	14	944	72685
20— 50 „	3238	40395	2375	30716	120	11	8362	10480	5	1126	93740
50— 100 „	477	12033	944	8200	41	9	3178	5783	3	421	30632
100— 200 „	94	3896	357	2964	25	6	1335	3309	—	169	12061
200— 500 „	48	4015	440	2488	13	12	2246	5590	—	211	15015
500—1000 „	14	1690	167	1134	3	—	769	5043	—	83	8889
1000 holdon felül . . .	13	3414	243	2154	27	2	1607	9700	—	194	17341
Udvarhely megye összesen	23253	124232	8181	89007	522	86	28717	49868	27	4315	304955
Törpe gazdaság 5 hldig	9290	8822	953	5001	88	9	1600	1380	2	522	13367
Kis gazd. 5— 100 „	13794	102405	6021	75266	366	57	21160	24846	25	3136	233282
Közép „ 100—1000 „	156	9601	964	6586	41	18	4350	13942	—	463	35965
Nagy gazd. 1000 holdon felül	13	3414	243	2154	27	2	1607	9700	—	194	17341

A kimutatott 23.253 gazdaságból jelleg szerint: tulajdon birtok 22.147 gazdaság, haszonélvezeti birtok 268 gazdaság, haszonbéres birtok 192 gazdaság, vegyes birtok 646 gazdaság.

Ezen összeírás szerint

a 304.955 k. hold összes területből egy gazdaságra esik átlag 13.11 k. hold.
a 124.232 „ „ szántóföldből „ „ „ „ 5.34 „ „
a 8.181 „ „ kertből „ „ „ „ 0.35 „ „
a 89.007 „ „ rétből „ „ „ „ 3.83 „ „
a 28.717 „ „ legelőből „ „ „ „ 1.23 „ „
a 49.868 „ „ erdőből „ „ „ „ 2.14 „ „

Egy törpe gazdaság átlagos területe 1.97 k. hold, miből szántó 0.48 k. hold.
„ kis „ „ „ 16.91 „ „ „ 7.42 „ „
„ közép „ „ „ 230.5 „ „ „ 61.55 „ „
„ nagy „ „ „ 1834. — „ „ „ 262.62 „ „

azaz 9.290 gazdaságban 0.48 k. hold szántó a földművelés alapja
13.794 „ 7.42 „ „ „ „ „
156 „ 61.55 „ „ „ „ „
13 „ 262.62 „ „ „ „ „

Ilyen földmegoszlás mellett a gabonafélék termesztése nem hogy a jelenlegi gazdasági rendszer mellett, de a legfejlettebb, legintenzívebb rendszert követve sem lehet a nép megélhetésének alapja. Ezen adatok kézzelfoghatóan igazolják, hogy ha e megyében a gaz-

dasági irány meg nem változik rövid időn belül, úgy a lakosságnak nem hogy szaporodása, hanem csökkenése várható. E megye érdek székelységét az fogja megmenteni a magyarságnak, ki keresztül tudja vinni, hogy a főtermények ne a gabonaneműek, hanem az ipari és kereskedelmi növények legyenek s a ki az állattenyésztésre és az ipar-üzésre fogja a megye népét irányítani.

A mezőgazdaság nagyfokú elmaradottságának egyébként az is oka lehet, hogy a vidék forgalmilag is el van zárva a világtól, de a különböző mezőgazdasági kulturintézetektől is oly távol esik, hogy azok jótékony hatása itt nem érezhető meg. Ez utóbbi körülménynek tudható be az is, hogy a vetőmag kicserélésének fontossága sincs meg a köztudatban, minek következtében a folyton ugyanazon mag használata miatt a termés elkorcsosul s a hozam is úgy minőségleg, mint mennyiségileg folyton csökken.

A korlátolt forgalmú birtokok következőleg oszlanak meg:

A birtok jellege	Szántó		Kert		Rét		Legelő		Erdő		Nem termő		Összes terület k. holdakban
	házikészítésben	hasznosításban	házikészítésben	hasznosításban	házikészítésben	hasznosításban	házikészítésben	hasznosításban	házikészítésben	hasznosításban	házikészítésben	hasznosításban	
1. Kincstári birtok . . .	—	—	1	—	—	17	6	8	—	301	4	—	337
2. Községi, városi és törvényhatósági birtok	198	68	12	5	256	67	8333	822	11043	432	7078	12	28326
3. Alapítványi birtok .	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	1	—	5
4. Róm. kath. apátság, prépostság és szerzetesrendek birtokai	11	—	3	—	11	—	—	—	—	—	3	—	28
5. R. kath. templomi és lelkészi birtok . . .	310	24	40	1	330	5	87	352	1370	58	69	4	2650
6. R. kath. kántortanítói, tanítói és isk. birtok	52	—	5	—	53	—	18	—	12	—	7	—	147
7. Gör. kat. templomi és lelkészi birtok . . .	11	—	1	—	2	—	—	—	5	—	2	—	21
8. Gör. keleti templomi és lelkészi birtok . .	42	4	4	—	17	2	3	—	140	4	6	1	223
9. Ág. ev. egyh. templomi és lelkészi birtok .	58	45	2	1	95	27	9	—	429	—	13	2	631
10. Ág. ev. tanítói és iskolai birtok	18	—	2	—	3	—	7	—	2	—	3	—	35
11. Ev. ref. egyh. templomi és lelkészi birtok .	416	113	20	3	210	66	147	89	1056	161	55	4	2340
12. Ev. ref. tanítói és iskolai birtok	63	3	5	1	37	15	12	—	11	—	4	—	151
13. Unitárius egyh. templomi és lelkészi birtok	354	95	27	9	187	22	284	42	1353	11	86	3	2473
14. Unitárius egyh. tanítói és iskolai birtok	50	—	3	—	35	—	17	—	9	—	6	—	120
15. Zsidó hitközségi birtok	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	2
16. Állami iskolai birtok	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
17. Községi iskolai birtok	—	5	2	—	1	—	—	15	486	—	6	3	518
18. Egyletek, társulatok, részvénytársaságok, vasutak birtoka . .	52	3	7	1	49	5	92	—	664	3	147	1	1024
19. Közbirtokosság és volt urbéresei közös birtoka	190	36	123	5	649	184	26347	435	116671	95	2068	100	146903

Járások szerint a földterület 1901-ben a következő volt:

a homorodi járás összes területe . . .	177.914 kat. hold
a székhelykeresztúri járás összes területe	129.961 „ „
az udvarhelyi „ „ „	202.479 „ „

A megye mezőgazdasági értékét a termésviszonyok állapítják meg, melyek gondos megfigyelése a legbiztosabb adatokat nyújtja arra nézve, hogy a megye gazdalkozósága nem számolva az éghajlati, talaj- s jövedelmezőségi viszonyokkal, minden erejét a gabonatermelésre fordítja, nemhogy ésszerűen nem jár el, hanem a legjobban felkarolt mezőgazdasági ágra pazarolt nem jövedelmező befektetés a remélhető gazdasági jólét alapjait ássa alá.

Az 1894–95-iki összeírás szerint az összes vetésterületnek alább kitüntetendő százalékán termeltettek:

I. Kenyér termények:

Buza, tavaszi és őszi	37·87 ^o / _o , az országban átlag 30·74 ^o / _o
Rozs, „ „ „	11·60 ^o / _o „ „ 10·20 ^o / _o
Kétszeres	3·87 ^o / _o „ „ 0·89 ^o / _o

Összesen . 43·34°/_o, az országban átlag 41·35°/_o; azaz 22,640 hektáron.

II. Egyéb gabonanemek:

Tavaszi árpa	0·83 ^o / _o az országban átlag 9·08 ^o / _o
Zab	19·94 ^o / _o „ „ 9·38 ^o / _o

Összesen . 20·82°/_o, az országban átlag 19·58°/_o; azaz 10·873 hektáron.

III. Kapásnövények:

Szemes tengeri	26·02 ^o / _o , az országban átlag 20·78 ^o / _o
Tök	0·21 ^o / _o „ „ 0·12 ^o / _o
Burgonya	2·17 ^o / _o „ „ 4·46 ^o / _o
Czukorrépa	0·04 ^o / _o „ „ 0·72 ^o / _o
Takarmányrépa	0·45 ^o / _o „ „ 1·40 ^o / _o

Összesen . 28·89°/_o, az országban átlag 27·69°/_o; azaz 15,092 hektáron

IV. Hüvelyesek:

Borsó	0·15 ^o / _o , az országban átlag 0·09 ^o / _o
Bab	0·07 ^o / _o „ „ 0·13 ^o / _o
Lencse	0·01 ^o / _o „ „ 0·08 ^o / _o

Összesen . 0·23°/_o, az országban átlag 0·30°/_o; azaz 119 hektáron.

V. Kereskedelmi növények:

Napraforgó	0·11 ^o / _o az országban átlag 0·09 ^o / _o
Komló	0·03 ^o / _o „ „ 0·00 ^o / _o
Kender	1·05 ^o / _o „ „ 0·55 ^o / _o
Len	0·03 ^o / _o „ „ 0·11 ^o / _o

Összesen . 1·27°/_o, az országban átlag 1·56°/_o; azaz 665 hektáron.

VI. Zöldségfélék:

Uborka	0.03%	az országban átlag	0.03%
Vöröshagyma	0.12%	» » »	0.05%
Fokhagyma	0.02%	» » »	0.02%
Fejes káposzta	0.51%	» » »	0.32%
Másféle »	0.01%	» » »	0.01%
Egyéb zöldségféle . .	0.16%	» » »	0.07%
Torma	0.01%	» » »	0.00%

Összesen . 0.86%, az országban átlag 0.51%; azaz 449 hektáron.

VII. Takarmány-növények és magvak:

Csalamádé	0.12%	az országban átlag	0.81%
Bükköny őszi	0.14%	» » »	0.11%
» tavaszi	0.56%	» » »	1.15%
Zabos bükköny	1.23%	» » »	1.92%
Rozs és borsó-keverék	0.01%	az országban átlag	0.07%
Lóhere	1.77%	» » »	2.53%
Luczerna	0.67%	» » »	1.28%
Baltaczim	0.09%	» » »	0.16%

Összesen . 4.59%, az országban átlag 8.51%; azaz 2.400 hektáron.

VIII. Mellék-terményekkel bevetett szántóföld:

Hüvelyesekkel	3.893 hektár
Kapás növényekkel	4.902 »
Keresk. »	6 »
Mesters. takarmánynövényekkel	279 »
Zöldségfélékkel	344 »

Összesen . . . 9.424 hektár

IX. Természetes kaszálók területe 59.015 hektár.

X. Kertekben mesterséges takarmány-növényekkel bevetett terület 378 hektár.

Az összes szántóföld a jelzett évben 72.484 hektár, melyből

Őszi vetésre lefoglalva . . .	22.170 hektár
Tavaszi terület	30.068 »
Az összes vetésterület . . .	52.238 hektár.

Ugar terület 20.246 hektár, miből világosan kitűnik, hogy a hármas forgórendszer van elterjedve.

A vetőmagszükséglet 1896-ban k. holdanként literekben:

	szórva		sorvető-géppel		összes vetőmagszükséglet
	megyében	orsz. átlag	megyében	orsz. átlag	
Őszi buza	160 l.	133 l.	120 l.	110 l.	40.632 hektoliter
Tavaszi buza	160 »	133 »	100 »	111 »	201 »
Őszi rozs	160 »	141 »	120 »	109 »	14.261 »
Tavaszi rozs	160 »	139 »	70 »	108 »	1.416 »
Kótszeres	120 »	135 »	83 »	109 »	4.882 »
Tavaszi árpa	80 »	155 »	60 »	123 »	1.156 »
Zab	180 »	187 »	140 »	139 »	31.865 »
Tengeri	27 »	22 »	20 »	19 »	6.888 »
Takarm. tengeri	40 »	183 »	30 »	151 »	6 »
Zabos bükköny	120 »	174 »	100 »	149 »	467 »
Bükköny	80 »	110 »	60 »	88 »	1.325 »

Az 1896. évi aratási eredmény következő volt:

	Lea- ralt terület hektá- rokban	Termelt hektáronként				Egy hl. szem- átlagos súlya kg.-okban	
		hl. szem		mm. száma		a me- gyében	orsz. átlag
		a me- gyében	orsz. átlag	a me- gyében	orsz. átlag		
<i>I. Mezei termények.</i>							
Őszi búza	14.254	13.61	17.04	15.74	24.00	77.40	78.20
Tavaszi búza	104	14.42	13.16	8.68	18.00	72.00	75.00
Őszi rozs	5.574	16.18	16.42	18.50	23.77	72.90	71.70
Tavaszi rozs	449	13.16	13.45	9.55	18.02	66.00	68.05
Kétszeres	1.932	16.67	16.75	17.02	22.40	72.90	72.90
Őszi árpa	1	18.00	22.56	16.00	20.76	65.00	68.60
Tavaszi árpa	227	18.47	19.98	10.48	17.89	65.60	65.30
Zab	8.914	27.57	25.25	8.44	18.59	46.60	44.00
Tengeri, szemes	11.322	17.71	21.81	30.81	27.06	74.50	73.40
Burgonya	1.112	92.82	114.05	—	—	70.80	71.00
Takarmány-répa	228	—	—	266.27	267.10	—	—
Kender	493	18.24	25.38	10.72	13.76	127.60	111.40
Len	36	6.08	8.21	4.39	4.99	74.90	69.40
Bükköny, magnak	73	11.26	14.44	15.70	18.69	75.40	77.90
» takarmánynak	235	—	—	36.88	28.98	—	—
Zabos bükköny	632	—	—	43.34	32.32	—	—
Lóhere, magnak	449	3.95	2.66	34.09	16.93	77.00	78.30
» takarmánynak	467	—	—	70.66	34.88	—	—
Luczerna, magnak	60	8.25	3.05	43.75	20.66	80.00	75.30
» takarmánynak	295	—	—	72.81	44.52	—	—
Komló	18	—	—	5.89	8.31	—	—
Baltaczim, magnak	9	29.67	23.11	27.67	17.22	30.00	33.00
» takarmánynak	37	—	—	41.51	30.42	—	—
Természetes takarmány, rétről	54.411	—	—	37.53	26.04	—	—
» » kertből	3.228	—	—	36.03	28.04	—	—
» » kaszálóról	59.015	—	—	37.08	26.80	—	—
Vereshagyma	64	—	—	22.44	67.68	—	—
Fokhagyma	13	—	—	20.08	30.92	—	—
Fejes káposzta	266	—	—	58.08	—	—	—
Kelkáposzta	2	—	—	30.00	—	—	—
Torma	3	—	—	45.00	—	—	—
Uborka	17	—	—	14.71	—	—	—
Zöldségféle	79	—	—	36.90	—	—	—
<i>II. Mesterséges takarm. kertben.</i>							
Luczerna, takarmánynak	105	—	—	79.26	—	—	—
Takarmány répa	95	—	—	218.63	—	—	—
<i>III. Melléktermények.</i>							
Borsó	897	—	—	—	—	—	—
Bab	2.995	—	—	—	—	—	—
Tök	4.902	—	—	16.40	—	—	—
Vereshagyma	67	—	—	1.75	—	—	—
Fokhagyma	27	—	—	0.96	—	—	—
Fejeskáposzta	188	—	—	3.47	—	—	—
Kelkáposzta	62	—	—	1.73	—	—	—

Tehát Udvarhely vármegye 1896-ik évi összes terménye 14,866.905 koronát képvisel, miből egy lakosra 126 korona értékű termény esik.

Ezen kimutatásból merithető tanulság ismét az, hogy a gabona-félék termelésére a megye földje általában nem való, különösen a mai gazdálkodási rendszer mellett, mert a tárgyalás alatti évben is, mely egyike volt a jobb esztendőknél, egy esetben sem érik el az országos

Termelt összesen		A szemtermés értéke mm.-ként koronákban			A szalma, kóró értéke mm.-ként koronákban			A szem és szalma összes értéke korona	Egy hektár termés értéke	
hl. szem	mm. szalma	a me- gyében	orsz. átlag	összesen	a me- gyében	orsz. átlag	összesen		a me- gyében	orsz. átlag
193.991	224.886	11·82	13·41	1.786.018	0·58	—	260.146	2.046.164	142·52	200·64
1.500	900	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.188	103.114	8·86	—	617.044	0·82	—	87.488	704.482	116·96	162·92
5.909	4.290	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32.200	82.885	9·32	—	218.604	0·86	—	28.052	246.656	127·66	158·64
18	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4.192	2.378	8·34	—	23.028	1·60	—	3.814	26.842	117·72	169·66
245.760	75.256	8·18	—	935.964	1·42	—	117.318	1.043.282	117·04	144·50
200.554	948.831	8·64	—	1.290.794	0·80	—	279.064	1.569.858	138·66	129·98
103.220	—	2·54	—	185.636	—	—	—	185.636	166·94	210·92
—	60.710	0·94	—	56.530	—	—	—	56.530	247·90	254·08
8.990	5.390	11·30	—	32.430	103·72	—	274.354	306.784	622·28	491·88
217	158	20·02	—	3.284	64·—	—	10.110	18.394	372·06	474·06
822	1.146	11·90	—	7.372	1·12	—	1.276	8.648	118·46	143·38
—	8.666	—	—	—	2·60	—	22.468	22.468	95·60	107·22
—	27.391	—	—	—	3·98	—	108.758	108.758	172·08	118·12
1.774	15.805	81·90	—	111.966	0·31	—	9.536	121.502	270·60	182·66
—	83.000	—	—	—	3·38	—	111.432	111.432	238·62	141·88
195	2.625	99·48	—	15.520	0·60	—	1.574	17.094	285·90	212·46
—	21.430	—	—	—	3·86	—	72.228	72.228	244·84	179·00
—	106	—	—	—	1·80	—	19.089	19.089	1060·—	1050·22
267	240	—	—	2.240	0·90	—	144	2.384	264·88	171·24
—	1.536	—	—	—	2·40	—	3.686	3.686	99·62	115·34
—	2.041.852	—	—	—	3·60	—	7.333.048	7.333.048	74·78	91·56
—	116.316	—	—	—	4·02	—	437.870	437.870	144·94	102·10
—	2.188.131	—	—	—	2·94	—	87.972	87.972	63·94	61·32
—	1.436	—	—	—	20·84	—	29.920	29.920	467·50	627·78
—	261	—	—	—	30·42	—	7.938	7.938	610·62	526·24
—	15.450	—	—	—	5·08	—	73.480	73.480	295·04	525·76
—	60	—	—	—	6·—	—	360	360	180·—	432·52
—	135	—	—	—	48·52	—	6.550	6.550	2182·—	984·76
—	230	—	—	—	5·68	—	1.420	1.420	83·52	557·46
—	2.915	—	—	—	6·—	—	17.490	17.490	221·40	413·94
—	11.890	—	—	—	3·30	—	39.264	39.264	261·76	161·42
—	20.770	—	—	—	0·80	—	16.790	16.790	176·74	264·26
11 m.										
905	1.247	11·90	—	10.830	0·80	—	998	11.828	13·18	19·62
3.646	4.952	12·—	—	43.752	0·66	—	3.226	46.978	15·68	19·02
—	80.882	—	—	—	0·60	—	48.228	48.228	9·84	16·08
—	117	—	—	—	20·—	—	2.340	2.340	34·92	54·06
—	26	—	—	—	30·—	—	780	780	28·88	71·64
—	652	—	—	—	3·82	—	2.486	2.486	13·22	98·78
—	107	—	—	—	2·30	—	246	246	3·96	25·58
								14.866.905		

hektáronkénti értékhozamot. Különösen a búzatermelés nemjövendelmézősége tűnik ki nem csak a jelzett évben, hanem a többiekben is, mert nincs oly esztendő, hogy a búza átlagos hozama elérné legalább az országos átlagot, így pl.

1901-ben hektáronként az átlagos hozam 9·89 mm., míg az országos 10·17 mm.
1902-ben „ „ „ „ 9·26 „ „ „ „ 12·40 „

Ily viszonyok mellett, hogy a mezőgazdaság nem jövedelmez e megyében, nem csodálható, de az igen, hogy a viszonyokkal annyira nem számolnak e megye gazdái.

Nem tudom, czélzatosság rejlik-e abban, hogy a kilenczvenes évek eleje óta nagy kiterjedésben üzött növénytermelési kísérletekkel is elkerültetett e megye, vagy a gazdák nemtörődömsége lehet az oka; mindenesetre valahol mulasztás történt, mert ha elismerik is, hogy e megye talaja nagyon silány, úgy annál nagyobb gond volna fordítandó a növénytermelési kísérletekre. Egyetlen adatra sikerült ráakadnom 1897-ről, mikor a szuperfoszfát termésfokozó hatása próbáltatott ki az őszi gabonafélék alá e megyében is Homoródszentpálon, hol az összes magtermés volt katasztrális holdanként

a trágyázott talajon 617 kilogramm
és a trágyázatlanon 494 » azaz 123 kgmal több.

Egy mm. terméstöbblet előállítás költsége kitett 9-6 fillért. E kísérletről dr. Gyarmathy D. ezt jelentette: »A műtrágya alkalmazását nagyon is helyénvalónak tartom, mert ha minőségben nem is, de mennyiségben nagy különbség mutatkozik.« Hogy aztán e tanulságot értékesítették-e a megyében, nem tudom, de hogy a kisgazdák e kísérlet eredményéről mit sem tudnak, azt állithatom.

A vázolt mezőgazdasági viszonyokhoz mérten a gazdasági felszerelés megfelelő, azaz e téren is láthatjuk, hogy a mezőgazdasági termelés fokozása czéljából a felszereléssel nem igen tesznek a gazdák kísérleteket. Az e téreni hátramaradás mindenesetre nagy befolyással van a terméseredmények silányságára, eltekintve a talaj kedvezőtlen voltától. Ez a körülmény azonban csaknem természetes folyamánya a székely birtokok apró voltának, mert a hol oly kevés szántóföld áll egy-egy birtokos rendelkezésére, mint itt, az újabb mezőgazdasági eszközök nem igen szerezhetők be. E téren is a falusi szövetkezetek volnának képesek kedvező átalakulást előidézni.

Az 1895-ben végzett összeírás szerint találtatott ígásfogat:

	Homoródi j á r á s b a n	Keresztúri	Udvarhelyi	Az egész megye területén
Lófogat egyes	116	289	188	593
kettős	1.635	780	1.944	4.359
hármás	36	35	19	90
négyes	85	71	5	161
Összesen	1.872	1.175	2.156	5.203
Ökörfogat kettős . . .	2.303	1.071	2.508	5.882
négyes	24	40	72	136
hatos	1	—	—	1
Összesen	2.328	1.111	2.580	6.019
Rivalyfogat	37	242	71	350
Ószvér- és zamárfogat	1	4	3	8
Tehénfogat	1.221	2.350	1786	5.357

A gazdaságokban használt eszközöket úgy a megyében, mint általában a Székelyföldön az jellemzi, hogy a székely gazdának pénzébe alig kerülnek. A székely ismert kézügyességénél fogva a legtöbb eszközt háziilag állítja elő; már pedig ezek, minden ügyessége mellett is, primitívek, a föld jövedelmének fokozására nem alkalmasak.

A gazdaságokban használt gépek és eszközök kimutatása az 1895-ik évben a következő volt:

	Törpe	Kis	Közép	Nagy	Az összes gazdaságokban
	gazdaságokban				
	—5 holdig	5—100 holdig	100—1000 holdig	1000 holdon felül	
Gőzerőre lokomobil	—	8	5	4	17
» cséplőszekrény	—	9	4	4	17
Szélmotor	2	1	—	—	3
Vízmotor	1	—	—	—	1
Ló- és embererőre járgány	2	18	9	—	29
» » cséplőszekrény	2	24	8	1	35
Aratógép, marokrakó	3	9	1	—	13
» kéveköttő	—	—	1	3	4
Kaszálógép	—	1	9	5	9
Vetőgép, szóróvető	—	4	7	2	13
» sorbavető	—	4	11	5	20
Lógereblye	—	2	9	5	16
Rosta	6	57	35	9	107
Eke, egyes, fagerendelylyel	2.651	12.500	396	118	15.665
» » vas	10	64	29	—	103
» kettős	4	79	13	2	98
» hármas	1	29	—	1	31
» mélyítő	—	6	8	6	20
» töltőgető	1	3	1	11	16
Konkolyválasztó	4	66	27	8	105
Szecekvágó	8	74	25	5	112
Répavágó	1	5	17	5	28
Kukoriczamorzsoló	5	29	22	8	64
Daráló	1	10	6	1	18
Trágyaszivattyú	—	1	3	—	4
Vízszivattyú	—	—	5	—	5
Szénasajtoló	—	—	1	—	1
Gőzfülesztő	—	10	1	—	11
Borona, fakerettel	1.938	9.191	238	34	11 302
» vaskerettel	74	424	36	10	544
» tüske	31	137	14	2	184
Henger, sima	4	20	21	10	55
» fogas	36	120	6	1	163
Szekér, fatengelylyel	3.485	16.619	575	110	20.789
» vastengelylyel	79	350	91	51	571
Borsajtó, fából	16	65	9	5	95
» vashól	1	5	1	1	8
Szőlőzúzó	2	2	1	2	7
Gyümölcsaszáló	59	534	28	4	645
Nagyobb mérleg	3	19	13	10	45

A megye gazdasági felszereléséről szóló ezen leltárból valóban szomorú következtetés vonható le, a gazdasági fejlettséget illetőleg, hisz a közép- és nagybirtokok felszerelése csaknem teljesen azonos a nyomorult törpe gazdaságokéval. 15.665 fagerendelyű eke 103 vaserendelyűvel szemben; 11.302 fakeretes borona 544 vaskerettel szemben és 20.789 fatengelyű szekér 571 vastengelyűvel szemben elég bizonyíték, hogy a gazdasági kultúra mily lassan terjed kelet felé. Ha nincsenek képzett modern kis-, közép- és nagy gazdaság-kezelők, kiktől tanuljon, kiktől vegyen példát a törpe birtokú gazda? Nem elegendő már többé elégedetlenkedni a gazdasági viszonyokkal, hanem haladni kell a korrallal úgy az ismereteket, mint a felszerelést illetőleg.

Újabban a megye társadalmának vezetői be kezdek látni, hogy az elszegényedés és kivándorlásnak egyik főoka az egyoldalú gabona-termesztés s az alispán már az 1902-iki jelentésében melegen ajánlja az ipari növények termesztését. Ez irányban már történtek kísérletek és úgy a lóheremag-, mint a len- és komlótermelésre e megye éghajlata és földje kiválóan bizonyult. Különösen a komló, mely nemcsak a megye alantabb fekvő vidékein jutalmazza termelőjét, de még a magas fekvésű Zetelakán is szépen fejlődik és jövedelmez.

Nagyon kíváncsi volna, hogy a megyei gazdasági egyesület, mely az állattenyésztés fellendítése körül kiváló érdemeket szerzett, minden erejével a kisemberek segítségére sietve és szerzett tekintélyénél fogva agitációval, jóindulatú támogatással, kitartó igyekezettel rávenné a kisgazdákat az apróbb komlóskertek beállítására.

Helyesen jegyzi meg a megye alispánja, hogy nagy szükség van a helyes gazdálkodási elvek megismertetésére s e tekintetben kiváló szolgálatokat tehetnének a gazdakörök, melyek azonban nem volna tiszta lelkesek és tanítókra hagyva, hanem a birtokosok is szorgalmasan ellátogatnának oda, kivennék részüket a munkából s kitartással, önzetlenül szolgálnák a nép érdekeit, hogy a megingott bizalmat s a kölcsönös megbecsülést helyreállítsák.¹⁾

VI. Állattenyésztés.

Az állattenyésztés, valamint az egész Székelyföldön, úgy e megyében is fontos tényező volt a múltban, mit igazol a történelem is. Ugyanis a régi időkben itt az egyedüli adónem az ökör-adó volt (ökörsütés). Hogy mily kiterjedt foglalkozás volt a szarvasmarha-tenyésztés, megközelítő képet ad az a történelmi tény, hogy a minden hatodik ökörből álló királyszületési, koronázási vagy házassági ajándék (adó) néha 40.000 darab ökörre is felment.

Maga a természet is elsősorban állattenyésztésre szánta a Székelyföldet. A természet ezen útmutatását megértette a székelység és ki is használta, mert termőföldjén kívül az állattenyésztés képezte vagyonát. Jövedelmező is volt itt az állattenyésztés, mikor a határtalan közös legelőkön minden tulajdonos annyi állatot legeltethetett, a mennyire egyébként képes volt.

A múlt században azonban a keleti marhavész és a »kiarányosított« közös legelők az állat-létszámot nagyon megapasztották. Újabban, különösen e megyében, a megyei gazdasági egyesület és az állam támogatására szép haladás tapasztalható e téren, azonban még nagyon sok a tennivaló, hogy az állattenyésztés a nép gazdasági jólétének szilárd alapjává váljék.

Hogy e megye állattenyésztéséről képet alkothassunk, közlöm az 1895. évi VIII. t.-cz. alapján végzett állat-összeírás eredményeit.

¹⁾ E munkálatom befejezése után értesültem, hogy az Udvarhelymegyei Gazdasági Egyesület 1904. márczius havában tartott közgyűlésén Hlatky Miklós titkár szintén megdöbbentő képét festette meg a megye mezőgazdasági elmaradottságának. Szerinte is századok óta csak annyi változott, hogy a faeke helyébe a vaseke lépett, egyébképpen a mezőgazdaság megmaradt a maga ősrégi, primitív állapotában. Mintha ez a nép századok óta vezérek nélkül élt volna.

	Homoródi járás	Kerosztúri járás	Udvarhelyi járás	Székely- Udvarhely város	A megyében összesen
<i>Szarvasmarha.</i>					
Bika borju, bika.					
0—1 évesig	134	274	189	25	622
1—2 »	85	204	67	8	364
2—3 »	92	82	60	1	235
3 éven felül	141	91	59	21	312
Üsző, tehén.					
0—1 évesig	1.689	1.514	1.833	31	5.067
1—2 »	1.463	969	1.315	23	3.770
2—3 »	1.182	997	1.321	33	3.533
3—4 »	1.144	866	1.220	6	3.236
4 éven felül	5.944	6.049	6.186	146	18.325
Tinó, ökör.					
0—1 évesig	1.220	1.382	1.347	24	3.973
1—2 »	1.684	1.742	1.506	25	4.957
2—3 »	1.843	1.465	1.648	15	4.971
3—4 »	1.550	979	1.589	75	4.193
4 éven felül	4.521	1.852	4.503	24	10.900
Erdélyi magyar fajta összesen .	21.022	16.688	21.958	357	60.025
Szőke	21	31	9	2	63
Piros-tarka	115	159	40	12	326
Borzderes	49	42	5	—	96
Egyéb színes	13	12	—	—	25
Bivaly	1.472	1.534	831	86	3.923
<i>Ló.</i>					
Mén.					
0—1 évesig	130	133	48	2	363
1—2 »	108	64	42	2	214
2—3 »	23	21	31	—	75
3 éven felül	12	37	10	2	61
Kancza.					
0—1 évesig	201	181	59	1	442
1—2 »	214	189	65	13	481
2—3 »	195	192	114	5	506
3—4 »	213	133	180	4	540
4 éven felül	2.031	1.411	1.192	46	4.680
Herélt.					
0—1 évesig	40	54	7	2	103
1—2 »	68	94	50	3	215
2—3 »	157	169	185	9	520
3—4 »	238	163	390	7	798
4 éven felül	1.711	864	2.790	65	5.430
Ló összesen	5.398	3.765	5.113	161	14.428
Szamár és öszvér	2	19	8	3	32
Kecske	5.334	2.197	6.521	—	14.052
Sértés	15.676	12.848	12.939	645	42.108
Juh	35.926	31.401	33.809	66	101.202
Baromfi	53.832	76.054	49.593	3.502	182.981
Méhcsalád	2.546	2.941	1.821	169	7.477

Gazdaságok szerint 1896-ban az állatmegoszlás következő volt:

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazdaságok száma	Az összes állatlétszám							
		szarvasmarha	ló	szamár és öszvér	kecske	sertés	juh	baromfi	méh-köpi
1 holdon alul, szántó-föld nélkül	1.662	1.028	269	3	632	1.051	1.689	7.016	234
1 holdon alul, szántó-földdel	1.629	1.062	208	—	477	984	1.379	5.664	82
1—5 holdig	5.999	7.972	1.568	9	2.811	5.143	10.906	27.715	584
5—10 »	4.961	11.307	2.143	6	2.690	6.521	15.623	31.142	933
10—20 »	5.123	17.411	3.754	3	2.971	10.448	26.318	40.439	1.820
20—50 »	3.233	16.596	4.013	1	2.293	10.578	29.858	38.865	2.318
50—100 »	477	3.388	1.015	—	425	2.430	7.096	9.105	570
100—200 »	94	1.101	274	4	157	636	2.020	2.771	221
200—500 »	48	1.135	264	5	45	547	1.203	2.062	54
500—1000 »	14	360	121	—	40	76	348	821	56
1000 holdon felül	13	643	247	5	48	527	787	958	21
A megyében összesen		62.005	13.876	36	12.589	38.941	97.257	166.558	6.891
Ebből:									
Törpe gazdaság 5 holdig	9.290	10.064	2.045	12	3.920	7.178	13.974	40.395	900
Kis » 5—100 »	13.794	48.702	10.925	10	8.379	29.977	74.925	119.551	5.641
Közép » 100—1000 »	156	2.596	659	9	242	1.259	3.571	5.654	331
Nagy » 1000 holdon felül	13	643	247	5	48	527	787	950	21

Az állat-létszám a jelzett idő óta azonban nagyot csökkent, mi mindenesetre összefüggésben van a közös legelő elkülönítésekkel, a véderdő-rendszerrel és a gazdasági élet hanyatlásával.

Az állat-létszám hullámozása következő volt:

	1896-ban	1898-ban	1900-ban	1901-ben	1902-ben
Ló	13.876	13.253	14.377	15.369	15.760
Szarvasmarha (fehér)	60.400	42.764	45.061	48.396	43.637
Bivaly	3.923	3.896	3.574	2.837	4.819
Sertés	38.941	14.442	22.406	24.693	23.557
Juh	97.257	53.581	73.874	84.396	81.619
Kecske	12.589	7.797	9.758	6.388	10.118

Mivel az állattenyésztési felügyelőség is elismeri azon kétségbe nem vonható tényt, hogy az erdélyi magyar fajta szarvasmarha leg-szebb Udvarhelymegyében s azután sorrend szerint következik csak Kisküküllő, Háromszék és végül Csikmegye, annál szomorúbb és meg-döbbentőbb, hogy e fajta csak az utolsó 8 év alatt is e megyében 60.025 darabról 42.267 darabra csökkent! Ez a körülmény annál nagyobb veszteség a megyére, mert az ország többi részében a marha-tenyésztés nagyrésztben átment a nyugati pirostarka fajokra s így a kiváló erdélyi magyar fajta igásökröknek Csikmegyével együtt, csak-nem egyedüli forrásává vált.

Tanulságosnak itélem közölni még a földmívelési ministerium által 1896-ban végzett állat-összeírásból az állatok súlyára és értékére vonatkozó adatokat szembeállítva esetenként az országos átlaggal.

I. Szarvasmarhák átlagos súlya darabonként, kilogrammokban.

1. Kiszáraságokban.

	Magyar, erdélyi fajta		Riska, mokány faj		Piros tarka		Borzderes		Bivaly	
	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag
Bika	300	427	—	310	600	473	—	402	370	418
Tehén	200	284	160	206	500	337	480	295	300	335
Ökör	303	380	200	253	550	418	530	343	362	409

2. Középgazdaságokban.

Bika	325	489	—	—	—	503	—	—	395	472
Tehén	220	339	—	—	550	403	—	—	300	402
Ökör	338	454	—	—	—	495	—	—	382	468

II. A szarvasmarhák átlagos értéke koronákban :

	Kiszáraságokban		Középgazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag
Magyar erdélyi : bika	420 —	273 95	500 —	315 86	600 —	451 83
tehén	160 —	123 21	140 —	152 89	200 —	210 11
ökör	210 —	212 38	265 —	258 11	380 —	322 63
Mokány, riska : tehén	100 —	85 55	—	—	—	—
ökör	120 —	130 60	—	—	—	—
Piros, tarka : bika	600 —	292 51	—	—	—	—
tehén	200 —	181 82	240 —	226 54	300 —	307 43
ökör	300 —	243 92	320 —	304 30	400 —	363 01
Borzderes : tehén	200 —	143 89	—	—	300 —	301 94
ökör	300 —	197 73	—	—	400 —	322 65
Egyéb színes : tehén	180 —	137 85	—	—	—	—
ökör	240 —	197 33	—	—	—	—
Bivaly : bika	125 —	177 52	125 —	188 78	130 —	256 78
tehén	160 —	139 57	160 —	173 85	160 —	199 01
ökör	120 —	146 09	120 —	196 25	120 —	242 20

III. Egyéb háziállatok átlagos súlya kg.-ban, értéke koronákban :

	Kiszáraságokban		Középgazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	megyében	orsz. átlag	megyében	orsz. átlag	megyében	orsz. átlag
	súly értéke	súly értéke	súly értéke	súly értéke	súly értéke	súly értéke
Kecske : öreg	22 10 50	27 10 19	25 9 —	27 14 93	45 6 —	32 16 55
gida	4 3 50	8 3 51	5 3 —	8 3 83	6 2 —	9 4 55
Sortés : kan	60 55 —	70 54 28	80 66 66	84 67 01	80 70 —	98 91 57
kocza	54 44 —	60 43 15	54 43 34	69 52 39	57 50 —	61 68 65
herélt	52 28 —	59 60 05	53 40 —	69 48 49	55 35 —	79 58 95
süldő	26 19 —	33 23 84	26 20 —	40 29 83	27 20 —	49 37 69
malacz	5 4 50	7 6 21	7 4 66	10 9 17	8 7 —	11 10 96
Juh : köz. gyapjas kos	27 20 —	32 13 11	30 2 —	45 19 55	30 20 —	45 29 07
anya, fejős	21 17 —	25 11 47	21 17 —	28 12 25	22 16 —	31 13 89
" meddő	21 8 —	25 8 10	24 8 —	28 9 49	27 8 —	33 11 58
űrű	25 16 —	31 11 53	26 16 —	38 12 34	28 20 —	38 13 87
toklyó	16 6 —	19 6 54	16 6 —	20 7 45	—	—
bárány	4 3 74	7 3 59	7 3 76	8 4 02	4 3 50	10 5 11

IV. Lovak (továbbá öszvér és szamár) átlagos értéke koronákban :

	Kisgazdaságokban		Középgazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	megye	ország. átlag	megye	ország. átlag	megye	ország. átlag
Ló: mén 3 éven felül	400.—	326.47	450.—	330.52	500.—	751.72
kanca 4 „ „	165.—	243.74	325.—	370.17	300.—	548.22
herélt 4 „ „	165.—	209.41	335.—	329.39	320.—	491.93
Szamár 2 „ „	14.—	23.60	18.—	25.37	—	—
Öszvér 2 „ „	60.—	87.48	50.—	97.51	—	—

V. Az összes házi állatok súlya métermázsokban és értéke koronákban :

	Kisgazdaságokban		Középgazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	súly	érték	súly	érték	súly	érték
Szarvasmarhák	104.014	7,793.578	5.227	385.721	1.726	123.382
Sertések	14.944	1,076.415	482	37.523	211	16.305
Juhok	19.123	1,275.057	718	46.637	182	9.445
Kecskek	2.566	1,124.201	50	1.872	10	248
Lovak	—	1,989.811	—	169.635	—	48.900
Szamarak	—	172	—	144	—	70
Öszvérek	—	270	—	50	—	—
Összesen	140.587	12,259.504	6.477	641.532	2.129	189.350

Azaz a szarvasmarhák összes értéke 8,302.681 korona

a lovak „ „ 2,208.346 „

a sertések „ „ 1,130.243 „

a juhok „ „ 1,331.139 „

a kecskék „ „ 126.321 „

a szamarak „ „ 386 „

az öszvérek „ „ 320 „

Udvarhely megye összes háziállatai 13,099.436 korona értéket képviselnek.

A tejtermelés a székely gazdánál nagy fontosságú gazdasági jövedelem, mely általában eladásra alig kerül, mert a székelynek a tej mindennapi eledelét képezi, nagyrészt ezzel pótolja a hústáplálékot. A tejhozam különben sem olyan nagy, hogy tejfelesleg mutatkoznék, mert a székely a teheneit rendszeresen jármozza, ez a tejelelt nagyban befolyásolja, ami az erdélyi magyar fajta teheneknél amúgy sem oly nagy, mint a nyugati fajtáknál.

A fejési eredményeket, az említett összeírás szerint a következő adatok tüntetik fel:

I. Fejt tehének száma, az összes 0/0-ában kifejezve.

	Kisgazdas.	Középgazd.	Nagygazdas.
Magyar, erdélyi	50%	44%	30%
Bivaly	75 „	80 „	70 „

II. Az átlagos fejési eredmény literekben.

	Kisgazdas.	Középgazd.	Nagygazdas.
Magyar, erdélyi	521 lit.	410 lit.	400 lit.
Bivaly	585 „	685 „	700 „

III. A tehének összes fejési eredményei egy év alatt:

	Kisgazdas.	Középgazd.	Nagygazdas.
Magyar, erdélyi	4,283.141 lit.	87.740 lit.	8.800 lit.
Riska, mokány	4.160 »	—	—
Pirostarka	45.185 »	10.660 »	8.800 »
Borzderes	8.415 »	—	25.000 »
Egyéb színes	6.120 »	—	—
Bivaly	444.600 »	75.350 »	11.900 »
Összesen	4,791.571 liter,	173.750 liter,	54.500 lit.

A takarmányozási viszonyokra vetnek világot a következő adatok, melyek szerint a házi állatok összes súlyának 1000 kg.-ra esett átlagosan.

	megyében,	orsz. átlag.
régi széna	118 mm.	20 mm.
lőhere s más mesterséges takarmány	5 »	8 »
szálas takarmány összesen	123 mm.	38 mm.
csalamádé	1 »	6 »
tak.-répa	3 »	14 »

A mint látható a takarmány-termelés a lehető legkisebb mérvben gyakoroltatik. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy a székely földműves hozzá van már szokva a szabad legeltetéshez. Ebből következik azután az a baj is, hogy a legelők el vannak hanyagolva, a községhez közel fekvők a folytonos használat miatt elkopárosodtak, a távol fekvőket pedig felverte a gaz. A legelőjavítási szándéknak még nyomára is alig akadunk, pedig főleg az elhanyagolt, elposványosodott erdei legelők csak az utóbbi években is óriási károkat idéztek elő a juhállományban.

A legeltetési viszonyokra vonatkozólag a következő adatokat közlöm, a már jelzett összeírás alapján:

I. A községi erdők területe 8.154 k. hold, legelt rajta:

szarvasmarha . . .	4.479 drb
lő	1.514 »
sértés	2.908 »
juh	7.005 »

II. Közbirtokossági és volt urbéresek erdei és más közös erdők területe: 125.852 k. hold és legelt rajta:

szarvasmarha . . .	22.837 drb
lő	5.716 »
sértés	7.736 »
juh	38.952 »

Az összes közös erdők területe 134.006 k. hold és legelt azon összesen:

szarvasmarha . . .	27.366 drb
lő	7.280 »
sértés	10.644 »
juh	45.457 »

III. Közös legelők területe 39.094 k. hold és legelt ezen :

szarvasmarha	29.410 drb
ló	7.337 »
sertés	11.658 »
juh	53.809 »

1902-ik évben a szarvasmarha tenyésztésére szolgált a megyében 211 drb tenyész-igazolvánnyal ellátott bika, melyek közül 45 drb a földmivelési ministerium hozzájárulásával, a vételár 15—20%-ának megtérítésével és három, évi-részletben való törlesztés mellett, a községek által vásároltattak ezen évben.

A lótenyésztés céljára szolgált 15 drb mén, melyeket egyes tenyésztők vagy községek szereztek be s melyek köztenyésztésre mind alkalmasoknak találtattak; ezeken felül a hat fedeztetési állomáson még 15 drb állami mén állott rendelkezésre a tenyésztőknek.

Van a megyében 37 drb tenyész-igazolvánnyal ellátott bivalybika.

A 184 drb igazolvánnyal ellátott tenyészkan közül 7 drb kedvezményes áron a mezőhegyesi állami fehér kondorszörű mangalicza tenyészdéből vásároltatott.

A juhtenyésztést 815 drb tenyészkos szolgálta.

Az állattenyésztés, bár csak az utóbbi időben, mióta a megyei gazdasági egylet és az állam maga is nagy gondot fordít a megye állattenyésztésének fejlesztésére, mind nagyobb mértékben kezd a nép főjövedelmi forrásává válni. És valóban az állattenyésztés feltételei is mind megvannak e megyében. A nagy kiterjedésű rendes és erdei legelők, a kaszálók s a hol a tagosítás még nem történt meg az ugarhatár és tarló-legelők mind az állattenyésztés céljaira szolgálnak. A nép maga is mindinkább átlátja az eddig eléggé ki nem használt állattenyésztés előnyeit, mit bizonyít azon tény is, hogy talán sehol az országban az állam támogatása nem érvényesül annyira, mint e megyében.

A megye keleti részén előszeretettel inkább az apróbb, de erős és kitartó erdélyi magyar fajtának úgynevezett csiki változatát tenyésztik, míg főleg a keresztúri járásban a szép fehérszörű, nagy-szarvú és nagyobb fajták találhatók. A keleti részen található még tiszta példányokban az úgynevezett székely ló is, ez az apró termetű, dús sörényű, fürgé és kitartó állat, melynek igen jó tulajdonsága, hogy kevéssel megelégszik.

Ezen apró székely lovaknak, a nép megélhetésében nagy szerep jut. A vasutak a Székelyföldet messze elkerülik s így a fuvarozásnak még nagy jelentősége van, mert a föld terményeit, főleg a faárúkat csaknem kizárólag fuvarozással értékesíthetik, bejárva azokkal egész országreszkeket.

És ezen kiváló lófajtának tenyésztése az utóbbi időben visszaesett, a megyében, még pár évtized előtt virágzó lótenyésztetek megszűntek egymás után, s ma a híres lótenyésztő községekben alig lehet jobb székely lovakat látni. Idő előtt igába fogják a csikókat és a folytonos használat mellett nem jut elég idő és mód a rendes csikóztatásra.

A nagyszombati (Fogarasi megye) állami ménesbirtokon próbálták e fajt nemesíteni, Hargita néven, de sajnos eddig kedvezőtlen eredménnyel.

E megye sertésenyésztése ez idő szerint szerény keretek között mozog, annyira, hogy a helyi szükséglet fedezésére is alig elég; inkább csak a házi szükséglet kielégítésére irányul. Húsertések nem is tenyésztetnek, mivel hiányzik a kellő mennyiségű kukorica, hisz a puliszkának való tengerit is nagyrésztben a romániai behozatalból szerzik be. Itt tehát a kisebb igényeket támasztó zsirsertések tartását engedik meg a gazdasági viszonyok.

A sertésállomány az utóbbi években, a nagy mérvben uralkodó sertésvész miatt nagyon lepadt; de a felujítás szüksége is erősen kezd mutatkozni.

Tényleg újabban a sertésállomány minőség tekintetében kezd is javulni, mert a régi silány fajtát mindinkább háttérbe szorítja a kishajói, szalontai és mezőhegyesi fehér mangalicza fajta.

A juhtenyésztésre alkalmas hegyi legelők miatt a juhtenyésztés is fontos megélhetési forrása a népnek. Leginkább a durvább gyapjus raczkafaj van elterjedve. Szomorú körülmény, hogy az utóbbi években a mételykór óriási pusztítást vitt végbe a juhállományban, mely körülmény a mezőgazdaságra is károsan hatott, mert számtalan szántó van olyan, melyeket csakis juhlegeltetéssel (kosarazás) lehet trágyázni.

A juhtenyésztés javítására csak 1902-ben tettett kísérlet, midőn a székelyföldi miniszteri kirendeltség a megye gazdái között Romániában vásárolt juhokat osztott ki, de sajnos, az első szállítmány nem vált be (40%); a kísérlet azonban nem maradt annyiba, mert újabban magyar földről szerzett részben cigája anyaggal próbálják felfrissíteni a régi juhnyájakat s ez eredménnyel is kecsegtet.

A juh kiviteli cikket nem képez, inkább csak a nép házi szükségleteinek fedezésére szolgál. Gyapját házilag megfonják és megszövik s ebből kerül ki a férfiak fehér és szürke harisnyája (nadrág), a kis és nagy zekéje. Szőnek belőle Parajdon és Bágyonban még jó hirnek örvendő lomos pokróczokat is. Bőréből készül a nagy téli bunda és a télen mellényt pótló »melles bunda«. Az előállított turóból is kevés kerül piacra, mert a székely nép valamelyes formában csaknem minden nap nagy mennyiségben fogyasztja azt. Csak újabban kezdettek Székelyudvarhelyt és Bibarczfalván turót gyártani forgalombahozatal céljából.

A régi szokáshoz híven, ma is, mint általában minden háziállatot, a juhokat is közös nyájakban legeltetik, azzal a különbséggel, hogy míg tehén- és ökörcsorda rendszerint csak egy van egy faluban, addig juhnyáj rendszeren 3—4 is. A juhnyáját mintegy haszonbérbe szokták adni a rendszeren oláh származású pásztornak, kit bácsnak vagy pakulárnak neveznek. A juhnyáj kiadását a próbafejés szokta megelőzni, mely abból áll, hogy Szent György-napkor a juhot megfejik s ha az legalább egy fejésre annyi tejet ad, mint a mennyi egy tojáshéjját megtölt, a pásztor akkor köteles Szent Mihály napjáig kilencz font sajtot és egy kupa ordát adni darabonként a gazdának, a többi a pásztor bére, mihez még rendszeren némi kenyér- és sópénz is járul.

A háromfityenyésztésre általában nagy gondot nem fordítanak a Székelyföldön, bár ezen állatnemet minden háznál megtaláljuk. A jobb fajták nem terjednek s ha igen is, czéltalan keresztezéseknek esnek áldozatul. Még jelenben is a rövid lábú, kis testű ősi tyuk fajta — a

paraszt-tyúk — tenyésztetik általánosan. A baromfitenyésztés fejlesztését czélozza a székelyföldi miniszteri megbízottnak azon intézkedése, hogy Székely-Keresztúron az áll. tanítóképzővel kapcsolatban egy modern baromfitenyészdét létesített 1902-ben.

A megyei gazdasági egylet már tíz év előtt összes tevékenységét az állattenyésztés fejlesztésére irányította, czélul tűzve ki a régi erdélyi magyar fajta szarvasmarha regenerálását. Czélja elérésére, már kezdettől fogva a községek részére részletfizetés mellett kiváló minőségű tenyészbikákat szerzett be és díjazásokat rendszeresített, miben újabban a földmívelési kormány is hathatósan segítette. Kieszközte továbbá azt, hogy Székelykeresztúron tenyészbikavásár tartassék, mely évről-évre mind nagyobb sikereket ért el, úgy hogy 1902-ben üszökiállítással is összekapcsoltatott. Különösen nagy lendületet vett a tenyészbika tenyésztése, mely czélra külön telepek is létesültek egyes gazdaságokban, sőt. kisgazdáink is nagy szeretettel kezdenek foglalkozni bikák tenyésztésével. Az utóbbi pár évi bika-kiállításokon nemcsak erdélyi, de a Királyhágon túlról is több gazdaság vett részt s e kiállítások bizonyosságot tettek arról, hogy a legszebb magyar fajta bikák e megyében tenyésztetnek. A tenyészállatokért s a külföldön is már jó hírnévnek örvendő igásökrökért messze vidékekről látogatják már újabban e kiállításokat s a vele kapcsolt vásárokat. E vásárok fellendülése és több hazai és külföldi uradalom bizonyága már beigazolta, hogy az erdélyi magyar fajta, főleg az udvarhelymegyei szarvasmarha munkabírása, járványos betegségekkel szemben való ellenálló képessége nagyobb, mint bármely más fajtaé. Nevezetes és tanulságos az uradalmak intézőinek azon nyilatkozata, hogy ezen igás ökrök tenyésztésére seholsem képesek, bár már minden irányban kísérleteztek, mert az a fű, az a víz és az a nevelő terep, mely ezen szarvasmarhát oly kiválóná teszi — sehol sincs meg ily szerencsés kapcsolatban.

Az állatanyag javítását van hivatva szolgálni a megyei gazdasági egylet által már korábban létesített u. n. »szűzgulya«, melyben fajmarhák neveltetnek az e czélra berendezett hegyi legelőkön. A szűzgulya fentartása czéljából, melyet a földmívelési kormány is támogat — az egyesület évente kiváló minőségű üszöket vásárol össze, melyek a vármegye állattartó gazdái között nyilvános árverésen, részletfizetésre adatnak el, azon kötelezettség mellett, hogy ezen üszöket a vevő 3 éves koruk előtt fel nem folyattatja, az első borjadzás előtt nem adja el és a nyár folyamán a szűzgulyába adja. Ezen szűzgulyában az 1902. évben 124 drb. 1—3 éves üsző volt. Kíváncsinos volna, hogy az egyesület találja módját annak, hogy ezen intézmény áldásaiban minél többen, lehetőleg kisgazdák is nagyobb számban részesülhessenek.

VII. Kertészet.

E megye szelektől védett részein, hol az éghajlat különben is kiválóan alkalmas a körte-, alma- és szilva-termelésre, meglehetősen kiterjedt gyümölcsösökre találunk.

Udvarhely gyümölcsstermelése a Székelyföldön elég jó hírnévnek is örvend, daczára annak, hogy a gyümölcsösökre az újabb időkig vajmi kevés gondot fordítottak. Jó termő évben a székelyek a feles-

leges termést szekerekre rakva széthordották távoli vidékekre is, honnan a gyümölcs helyett gabonát hoztak. A forgalmi központoktól való nagy távolság és a magas vasuti szállítási díjtételek miatt természetesen a gyümölcskereskedők nem igen keresik fel e megye gyümölcstermelőit. A gyümölcsök közül a szilvát termelték nagy előszeretettel, mert ebből a ház szükségleteire pálinkát és szilvaizet főzhettek, miből egy székely háznál sok fogy el egy év alatt.

Az 1895. évi összeírás szerint a gyümölcsfák száma 707.151 volt s ez járasonként és gyümölcsfajnak szerint következőleg oszlott meg:

	Homoródi járás darab	Kereszturi járás darab	Udvarhelyi járás darab	A megyében összesen darab
Almafa	19.601	52.279	34.362	106.242
Körtefa	10.582	19.913	16.996	47.491
Cseresnyefa	1.656	6.778	4.845	13.279
Meggyfa	5.706	8.518	18.455	32.679
Őszibarackfa	163	6.047	156	6.366
Kajszinbarackfa	393	785	655	1.833
Szilvafa	126.892	179.962	152.170	459.024
Diófa	1.666	5.280	2.489	9.435
Mandulafa	27	32	73	132
Gesztenyefa	52	67	45	164
Eper(szeder)fa	7.722	7.796	7.964	23.482

A gyümölcstermelés emelése céljából 1901-ben Sz.-Udvarhelyen egy 4 kat. hold területű gyümölcsfa-iskolát állíttatott be a földművelési miniszter.

A szőlőművelés hanyatlóban van, mely célra úgy látszik e megyében sem a talaj, sem az éghajlat nem alkalmas.

1901-ben az összes szőlőterület 278 hektár volt, melyből

teljes termésben levő szőlőterület	156 hektár,
ebből immunis homoktalajon volt	34 »
elvénytült szőlőterület	108 »
filloxera által ellepott, de még termő terület	13 »
új ültetésű terület	1 »
peronospora által sújtva	140 »
» ellen permetezve	16 »
elemi csapások által sújtott terület	19 »
a musttermés	307 hektoliter,
átlag 0.99 hl., országos átlag 11.52 hl.	
előállíttatott bor összesen	276 »
az összes termés értéke	7.103 korona.

A zöldségtermelés is csodálatosképen a legszűkebb határok között mozog, úgy hogy sok helyen a ház szükségére sem termeltetik elegendő zöldség. A városok és fürdők piaczeit nagy részben más megyeiek látják el zöldséggel, sőt az alföldről is van behozatal. Mindenesetre helyén való a földművelési miniszterium kirendeltségének azon törekvése, hogy egynéhány bolgár kertész telepíttessék be a Székelyföldre, kik útján minden bizonynyal nagyobb lendületet fog venni az elhanyagolt zöldségtermelés.

VIII. Erdészet.

Az erdőgazdaság, valamint az ezzel kapcsolatos ipari termelés és kereskedelem kiváló jelentőséggel bír, nemcsak Udvarhelymegyére, hanem az egész Székelyföldre, melyen az erdő csaknem másfél millió kat. holdat tesz.

Általában az erdőgazdasági viszonyok kedvezőtlenek a megyében, minek részben az értékesebb faanyagoknak korábban történt kizsedése és elpazarlása, részben az erdősítés teljes elhanyagolása és végül a legeltetésnek határt nem ismerő okszerűtlen gyakorlása az oka. Természetesen a jövedelmezőség nem kielégítő, bár a lakosság egy tekintélyes százaléka a számos kisebb fűrésztelep anyagával kiterjedt kereskedést űz.

A termőhelyi viszonyok középszerűeknek sem mondhatók, minek oka különösen a régebbi időben korlátlanul gyakorolt erdei legeltetés, még ott is, hol a talaj sekély és laza volta miatt kevés gyakorlati értéke lehetett. Ily módon támadtak a kopár területek, melyek beerdősítése érdekében az államhatalom kellett közbelépjen, mi úgy az egyeseknek, mint a köznek nagy áldozatát kívánja. A gondozás hiánya miatt nagy területeken elhatalmasodtak a különböző tolakodó fajok, mint a nyír, nyár, fűz stb., mi szintén bizonyítja a talaj elszegényedését.

Udvarhelymegye 201.128 k. holdat kitevő erdőterülete a tulajdonos minősége szerint 1902. év végén így oszlott meg:

1. Bányakincstár	332 k. hold.
2. Kis- és nagyközségek	12.794 » »
3. Rendezett tanácsú város	554 » »
4. Egyházi testületek és személyek	6.032 » »
5. Volt urbéresi természetű birtok	4.162 » »
6. Nemesi közbirtokossági birtok	121.174 » »
7. Magán erdőbirtokosok tulajdona	56.077 » »

Fanemre nézve:

Tölgyerdő	27.447 » »
Bükk- és más lombos erdő	138.832 » » ¹⁾
Fenyőerdő	34.849 » »

Talajminőség szerint:

Véderdő	9.135 » »
Feltétlen erdőtalajon álló erdő	191.993 » »

Állami kezelés alatt áll, az 1898:XIX. t. cz. rendelkezése szerint 128 község határára 480 birtokos tulajdonát képező 144.719 k. hold erdő és 1.461 k. hold véderdő jellegű kopár terület.

A rendszeres erdőgazdasági üzemtervek 1902. év végéig 354 erdőbirtokról készültek el, még 126 birtokról munkában vannak.

A kopár területek, vizmosásos helyek — e megyében 2.643 k. hold — beerdősítése céljából 8 állami csemetekert tartatik fenn, 53 hektár kiterjedéssel, melyekből évente, az állami erdőhivatal javas-

¹⁾ Az értékesíthetetlen bükkösöknek lehetőleg fenyvesekké való átalakításán már 1895 óta czél tudatosan dolgoznak az illetékes szakörök.

lata alapján, nagy mennyiségben osztatik ki csemete (így 1902-ben 651.000; 1901-ben 1.016.000 drb.) ingyen, sőt a szegénysorsú birtokosok részére a sikeres beerdősítésekért, erdősítési segély is adatik. E megyében 1903. év végéig 813 k. hold kopár terület fásítottatott be.

A közgazdasági szempontból beerdősítendő kopár területek és letarolt vágások beerdősítésére, továbbá selyemtenyésztés előmozdítása és a gyümölcsfa tenyésztés emelése céljából, az erdei csemetekerteken kívül még egy fél holdas eperfa-csemetekertet és egy négy holdas gyümölcsfa-iskolát tartott fenn a földmívelési kormány, melyekből 1902-ben 1.359 ezer darab csemete osztatott ki ingyen a birtokosok között.

Az állami kezelésben levő erdőbirtokokon, 30.908 hold volt legelőnek berendezve és 122.813 holdon volt az erdei legeltetés megengedve, vagyis az összes területnek 84%-án.

E megye lakosságának is egyik nagy sérelmét képezte az erdei legeltetésnek megszorítása az 1898-ik XIX. t. cz. rendelkezése alapján. A földmívelési kormány 1901-ben, a székelyföldi súlyos gazdasági helyzetnek javítása céljából, az állattenyésztés előmozdítása érdekében, az erdei legeltetés kérdését újabb tanulmány tárgyává tétette kiküldött szakközei által; mely bizottságnak feladata, okszerű és méltányos szabályozása az állami kezelésben álló erdőterületeknek, figyelemmel az állattenyésztés érdekeire és az egyes erdőgazdaságok különleges gazdasági állapotára.

Az erdővédelmet 20 hatósági erdőőr, 17 hatósági erdőszolga és 155 felfogadott kiségitő erdőszolga teljesítette 1902-ben.

A közös birtokosok arányrészeit feltüntető törzskönyv még nincs a megyében, melyet pedig az 1898. XIX. t.-cz. II. szakasza rendel el. Ezt azzal indokolja a megye alispánja, hogy a zavaros birtokviszonyok az újra arányosítások, a telekkönyvek rendezetlensége és a még mindig lázasan vásárolt arányjogok miatt nehezen haladhat a munkálat. Csodálatos, hogy még napjainkban is folyhatnak »kiarányosítások«, az arányrészeknek gonosz szándékkal való összevásárlása, hisz a Székely Kongresszus már 1902. év végén nyíltan kimondotta, hogy ezek az üzelmek kényszerítették a múltban kivándorlásra a székelységet s bizonyára kényszeríteni fogják a jövőben is, úgy látszik.

A faanyag feldolgozásával sok kisebb fűrészelő malom foglalkozik, míg nagyban való félégyártmányok előállítására három jelentékenyebb fűrészelő gyár van berendezve: Bethlenfalván, Székelyudvarhelyen (Königes János) és Zetelakán (Adler testvérek), melyek az erdei termékeket: francia donga, méretes gerendák, palló-deszkák, parketták, vasuti talpfák, fenyődeszka-léccek, épületfak alakjában piacra is viszik.

IX. Ipar.

Udvarhely megyével szemben a természet semmi tekintetben sem volt pazar. Amint a gazdasági viszonyok fejletlenek, úgy az ipar és kereskedelem is kisjelentőségű, az általános szegénység és a megyének az országtól való elzártsága miatt. A véletlenül felszínre került természeti kincsek, mert a megye geologiailag még csaknem teljesen ismeretlen, parlagon hevernek legnagyobb részben. Pedig ha az ország valamelyik részében a nép rá van szorulva az ipari terme-

lésre, úgy itt, a rossz gazdasági viszonyok miatt, az ipari foglalkozás volna az egyetlen eszköz, mi a népet a kivándorlástól visszatarthatná. A népben a hajlam meg is volna, hisz jóformán minden falunak megvan a maga külön háziipara, s a megyéből eltávozottak egy jó nagy csoportja a petrozsényi és vulkáni kőszénbányákban kitűnő munkásokká válnak, sőt az utóbbi években éppen Udvarhelymegyéből megdőböntő mérvben megindult amerikai kivándorlás részesei is kivétel nélkül vasgyárakban nyernek alkalmazást.

Az 1900-iki népszámlálás alkalmával e megyében csak 4,152 iparos találtatott 5.398 hozzátartozóval, így tehát a megye lakosságának 81%-a van az ipari munka jóvedelmére utalva.

Szomorú képét mutatja a Székelyföld az ipari téren való elmaradottságnak, illetve elhagyatottságnak. Ez pedig főleg a jövő szempontjából, nagy nemzeti mulasztás. Mig itt a visszaesés ipari téren megdőböntő, addig a szomszédos Románia annál jobban fejlődik, az pedig nemcsak a Székelyföldre veszedelem, hanem hazánk egész ipari fejlődésére, hisz így Kelet felé hajló természetes gravitációnk ütközik csaknem legyőzhetetlen akadályokba.

A régi időkben e megye székhelyén az iparnak igen sokféle ágát üzték, mit a számos czéh is igazol. Így már 1577. évben megalakul a fazekasok czéhe, mit követ a szabóké, a szűcsöké, a csiszárok- és lakatosoké. Czéhben állottak még a mészárosok, csizmadia, kalmárok, fésűsök, kőmivesek és asztalosok. Czéhben kívül maradtak a nyereggyártók, kötélverők, kalaposok, könyvkötők, vászon- és gyolcsnyomtatók, borbélyok és óráskok. A tímárok és szűcsök még kiváltságokat is élveztek a fejedelmek alatt.

A gyáriparnak megvolna itt egy főfeltétele: a nyersanyag, de fejlődni nem képes, sőt inkább hanyatlásról szólhatunk. Megbukott a parajdi porcellángyár, meg a fülei vashámor, romladozó félben van a bodvaji vashámor, beszüntette üzemét a parajdi gyufagyár stb.

Egy vashámor, egy sóbánya, néhány szeszgyár, egy téglagyár, egy lenkikészítő gyár képviselik ez időszert a gyáripart e megyében.

Gyáripar. E tekintetben főhelyet foglal el a szentkeresztbányai vashámor, mely vasolvasztóval és szerhámorral van kapcsolatban. Az évi vas-termelés 3—4000 métermázsa, míg az öntöttvas-termelés meghaladja a 6000 métermázst. Készítenek itt: kereskedelmi és építészeti vasöntvényeket, fűtőket, takaréktűzhelyeket, kisebb gazdasági gépeket és szerelvényeket, mint: ásó, kapa, lapát, csákány, taliga és ekét. Különlegességek: eke, taliga, lánczborona és öntöttvas-disztárgyak. Mezőgazdasági gépei és szerszámai elég keresettek. Termelését részben Romániában (Plojest, Ocna, Moinești, Bacu) értékesíti, hova áruit tengelyen szállítja. A foglalkoztatott munkások száma 4—500 s ezek mind székelyek. Van e gyártelepnek 8 kat. hold területen 6 m. vastagságú turfa-telepe és egy 3 m. vastagságú szénbányája, de azokat a tőke és közlekedési eszközök hiánya miatt nem aknázhatták ki.

A magyarhermány-bodvaji vashámor is termel némi vasat, hanem üzemét mind kisebb térre szorította, úgy hogy tíz év előtt is már csak 12 férfit és 3 gyermeket foglalkoztatott.

A bányáipar terén említésre méltó a parajdi sóbánya, mely már 1405-ben is művelés alatt állott. Evi termelése 40—50 ezer méter-

mázsa, melyet a téli 5—6 hónap alatt 100 munkás állít elő. 1895-től 1900-ig az átlagos sótermelés 46.051 q tett ki 493.000 kor. értékben. Még iparsót sem állítanak elő, nemhogy a termelést fokoznák, pedig egy vidéknek sincs annyi sója, mint ennek, hol a só több méter magasságra emelkedik a föld színe fölé sóhegyek és sósziklák alakjában.

Tímsóföldet termel az Olasztelek-Bibarczfalvi Szt. István bányamű; az évi termelés 500 q 120 — kor. értékben.

E megyében 9 szesz- és sörgyár van működésben. Az 1901. évi működésükre a következő adatok vetnek világot:

		rozs	Feldolgoztatott			árpa
			zab	burgonya	tengeri	
1. Boros K.	szeszgyára Sz.-Udvarhelytt	421 q	54'6 q	—	2.293 q	56 q
2. Doros Gy.-né	»	274 »	155'5 »	—	2.187 »	243 »
3. Ugron Ákos	»	568 »	188'8 »	—	2.300 »	93 »
4. Bartha S. örökösei	Bardóc . . .	20 »	— »	—	934 »	113 »
5. Özv. Bartha P.-né	Vargyas . . .	238 »	53'3 »	—	1.355 »	— »
6. Ugron Zoltán	Fiatfalva . . .	489 »	121'2 »	1.419 q	2.294 »	458 »
7. »	Szentmihályon	313 »	76'0 »	—	1.399 »	141 »
8. Fáy Béla	Ó-Andrásfalván	589 »	— »	—	1.785 »	— »
9. Haurich A. sörgyára	Sz.-Udvarhelytt	— »	— »	—	— »	91 »

Itt jegyzem meg, hogy a szeszgyártásra elhasznált tengerinek egy tekintélyes része Romániából kerül ide, mert ez — a termelők állítása szerint — itt helyben olcsóbb, mint a helyi.

Fedőcserepet és téglát gyárilag Bethlenfalván és Szombatfalván (Sz.-Udvarhely csatolt része) állítanak elő, mely elismert kitűnő anyag hazánk egész erdélyi részében, sőt a nagy Alföldön is ismert és keresett czikk.

Nagyobb fafűrészelő gyár működik Bethlenfalván, Székelyudvarhelyen és Zetelakán, míg kisebb vízfűrész körülbelül 240 működik.

1901-ben létesült egy új gyár is, mely 40—50 munkást foglalkoztat a téli hónapokban: a székelykeresztúri lenkikészítő gyár. Itt, a megyében termelt lenkórót áztatják, törlik és belőle nyers lenfonalat állítanak elő, melyet aztán megfonás és szövés végett Csehországban dolgoztat fel a tulajdonos, kinek ott vannak fonó- és szövőgyárjai. Az első évi termelés eredménye 2000 mm. kikészített lenfonal.

Kisipar. A mesterségszerűen űzött kézműiparnak némi jelentősége csak a megye székhelyén és Székelykeresztúron van. Székelyudvarhelyen különösen a nyersbőr kikészítése és feldolgozása figyelemre méltó, mert ezen iparággal száznál több iparos foglalkozik. Ezen szép fejlődésnek indult ipar, a nagy verseny miatt, a kilenczvenes évek elején rohamosan kezdett visszafejlődni. A székely iparkamara buzdítására és a kormány támogatásával 1893-ban ezen iparág megmentése céljából alakult volt egy »Bőrányag beszerzési szövetkezet« 200 darab 40 koronás részvényt. Ez a szövetkezet, dacára annak, hogy 8000 korona kamatmentes kölcsönrel támogatta a kormány, 1902-ben 18 ezer korona veszteséggel felszámolt. 1897-ben például 49 ezer korona forgalma után ötezer korona nyereség mutatkozott, de ez a kezelési és fentartási költségekre elég sem volt.

A megbukott szövetkezet helyett az 1902. évben megalakult a »Székelyudvarhelyi timárok hitel- és termelő szövetkezet«, melyet a kereskedelmi ministerium 14 ezer koronával segélyezett. A tagok száma 24, 624 üzletrészszel, melyeknek értéke 64.400 korona. Vajha a vezetőség önzetlen és céltudatos munkásságával e szövetkezet felvirágoztatásával a szövetkezeti eszmét diadalra tudná segíteni.

Ugyancsak 1902-ben alakult Parajdon egy »Pokrócz-szövő vállalat«. Az itt készült jobb fajta fűrtös pokróczok szép kivitelüknél fogva keresetre számíthatnak. Ezen iparág fellendülése bizton remélhető, mióta a kereskedelmi ministerium egy pokrócz-ványoló építéséhez nagyobb segéllyel járult hozzá.

Az iparosok közül még tekintélyes számmal vannak kalapósok, csizmadiák, cipészek, lakatosok, kovácsok, kerékgyártók, fazekasok, szíjgyártók, szabók, szücsök, kefekötők stb.

A legtöbb kisipari termelési ág rohamosan hanyatlik s csakis a városi élet fejlődésével kapcsolatos fejlődésképes kisipar áll még fenn s mutat itt-ott haladást, különösen ott, hol a műszaki igényeknek megfelelő üzemberendezések kezdenek létesülni.

Ezen, különösen iparüzésre utalt megye ipara hogy visszafejlődött, oka első sorban Romániának elzárása a székelyföldi iparcikkek elől. Románia volt egyetlen megközelíthető piacza a székely ipartermékeknek. Ezt elveszítve, a helyi fogyasztás szűk korlátai az iparosok számát nagyon megapasztotta, mert a nyugat felől kinálkozó piaczok a nagy távolság miatt s azért is, mert a vidék még mindig nélkülözi a közvetlen vasuti összeköttetéseket és kedvezőbb vasuti szállítást, nem közelíthetők meg eredménynyel; a szomszédos szárszág pedig nem keresi, nem veszi a székely ipartermékeket még nemzeti-ségi ellenszenvből sem. Az erdélyi részek nagy területén pedig a primitív igényekkel bíró oláhság képezi a lakosság zömét, mely alig fogyaszt valamit.

Székelykeresztúron is tekintélyes számmal vannak iparosok. Az ipartestület 1901-ben 155 tagot számlált, kik 38 segédet és 49 tanonczot foglalkoztattak. Azonban ezen iparosok legnagyobb része csak alkalmi iparos és a mezőgazdasággal igyekeznek felváltani mesterségüket. Sokan szolgálatba állanak és csak szabad idejükben élnek iparuknak.

Van a megyében három iparostanoncziskola: a székelyudvarhelyiben a tanulók száma 80—140 között váltakozik; a székelykereszturiban 40—60 között, míg a szentkeresztbányai csak az utóbbi években keletkezett.

1893-ban nyílt meg a székelyudvarhelyi állami kőfaragó- és agyagipari szakiskola, melynek célja a kőfaragás, tekintettel első sorban az építési kőfaragásra, továbbá pedig az agyagipar fejlesztése (fazekasság, kályhakészítés és terracotta-munkák). Ezen iskola tíz évi fennállása után hatását főleg a fazekas-ipar terén éreztette, a mennyiben e téren úgy minőség, mint tetszetős kivitel szempontjából örvendetes haladás tapasztalható a fazekas-iparosoknál. Az intézet által előállított művészi kivitelű és olcsó kályhacserepek már szép hírnek örvendenek különösen Olaszországban, hová szép kivitelünk van már is.

Az udvarhelymegyei kerületi betegsegélyző pénztárnak 1901-ben 753 tagja volt és évi bevétele 8000 koronát tett ki. 1902-ben kiadatott a megye területén 57 darab iparigazolvány és 36 iparengedély.

Háziipar. A háziipar általában el van terjedve, nincs község e megyében, melyben a háziiparnak valamely ágát nem űznék. A háziipar az, mivel a nép gazdasági egyensúlyát némileg fenn tudja tartani. Ha a gazdasági viszonyok kedvezők, akkor a nép inkább csak a saját szükségleti cikkeinek előállítására szorítkozik, míg különben a feleslegét ügyszékeségénél fogva a legkülönbözőbb cikkek előállítására is vállalkozik, hogy azokból pótolja a ház szükségleteit. A saját természetű nyersanyagból készíti a nép ruházatát, házi és gazdasági eszközöket, melyeket különben készpénzen kellene beszereznie. Ha a család nagy és a földbirtok elégtelen a fentartásra, különösen téli időben, a család apraja-nagyja valamely háziipari készítmény nagyban való előállításával foglalkozik s azt szekérre rakva a gazda, vagy valamelyik nagyobb fiú, sokszor azonban maga az asszony, elindul azokkal házalni. Bekalandozzák Csík- és Háromszékmegye faluit, sőt átmennek Romániába is, míg nyugat felé legfeljebb Maros-Vásárhelyig jönnek csak el.

E megyében különösen a házi szőttesek (székely szőttesek) készítése van elterjedve, bár mióta a csehországi gyárosok a szőttesek mintázatait utánolni kezdték s gyarlóbb de olcsóbb készítményeikkel a házi tűzhelynél vették fel a harcot, jelentőségéből nagyot veszített. Csodálatos az egyszerű székely asszonyok szövési művészete! Egyszerű szövőszékükön (osztováta) rendkívül nagy változatossággal szövik vásznaikat lenből, kenderből és gyapjúból, melyeknek sötétes alapszínéből az egyszerű, izléses és a székely nép komoly kedélyhangulatát visszatükröző mintázatok a szemléltetőre kellemes benyomást tesznek. Más székely megyékben is általános a szövés és fonás, de értékesítés céljából sehol sem állítanak elő annyi szőttest ma sem, mint az udvarhelymegyei székely asszonyok. E készítmények útján terjedt el az egész országban a székely szőttesek jó híre, mit újabban az osztrák gyárosok, szövöttek a megyebeli cigányokkal, teljesen tönkre tettek. Ezek a házáló cigányok bebarangolják egész Magyarországot, sőt a nyugati osztrák artományokat is és ott székeleknek adják ki magukat és árulják székelyszőttek czimén a vasuton utánuk küldött osztrák rongyokat.

A szövőipar fejlesztése céljából e megyében is tettek lépések; így 1892-ben a kereskedelmi kormány, az EMKE és a székely kamara támogatásával Székelykeresztúron megnyílt volt egy szövő tanműhely kilencz szövőszékkel, hanem a mikor a műhelyvezető meghalt néhány év múlva, az intézet is bezáratott, mert nem volt senki a megyében, ki ezen áldásos intézmény sorsa iránt tovább érdeklődött volna. Székelyudvarhelyt is létesült 1900-ban egy nagyobb szövőműhely egy szövőgéppel és öt szövőszékkel, mely magántulajdont képez.

Jelenben főleg Székelykeresztúron (43), Alsó-Siménfalván (8), Árvátfalván (12), Bétán, Kobátdemeterfalván és Korondon foglalkozik több család szőttesek nagyban való előállításával, melyeket a hetivásárokon igyekeznek eladni.

Nagyon elterjedt háziipar még a fazekasság. Ott ahol csak alkalmas agyag áll rendelkezésre, a fazekasság ősi foglalkozást képez, még pedig kereskedéssel összekötve, mert a székely nemcsak elkészíti edényeit, hanem azt a piacokra is elhordja. Régebben általánosan ismeretes volt az egész Székelyföldön a korandi mázatlan feketeszínű cserépedény, hol 600-an foglalkoztak ezen iparággal. Az újabb időkben azonban a nép izlése a mázas edények felé hajlott s így a

korondi fazekas-ipar válságba jutott. Az udvarhelyi áll. agyagipari szakiskola hatása azonban itt is kezd mutatkozni, amennyiben nemcsak Udvarhely vidékén, hanem itt is kezdik a csinosabb, tetszetősebb cseréptárgyakat készíteni.

A fazekas-ipar jelentékeny mérvben üzetik még Székely-Udvarhelyen (32), Agyagfalván (2), Csekefalván (7), Etéd (8), Kisbaczon (2), Küsmöd (9), Kőröspatak (6), Magyarhermány (5), Szolokmán (8) és Korondon. Székelyudvarhelyt, Etédet és Küsmödet még kályhacserepeket is készítenek.

A megyében még a következő háziipari foglalkozásokat találjuk: *Puhafa-ipar* (fakanalak, teknők stb.) Oroszhegyen, Szentlélek és Malomfalván; itt létesült volt 1896-ban egy faipari szövetkezet is, de a helytelen kezelés folytán válságba jutott 1900-ban.

Cserépvető Fülén, Gyepes, Lövéte, Küsmöd, Siklód, Szentkirály, Tarcsafalva és Zomboron.

Tégelvető Fülén, Küsmöd, Szentkirály és Tarcsafalván.

Kőfaragás Gyepesen (35), Farkaslakán (5), Alsósófalván (10), Parajdon (20), Városfalván, Homoródjánosfalván (3), Lövétén és Homoródkeményfalván, hol épületeköveket, kapulábakat, vályúkat, sírköveket stb. faragnak. E községek lakói az »Erdélyi vasút« építésekor tanulhatták el a kőfaragást az olasz munkásoktól.

Mészegető Olaszteleken, Száldoboson.

Asztalos Szolokmán, Korondon, hol tulipános gyermekszoba-butorokat is készítenek.

Deszka- és léczvágó Kápolnásoláhfalun (135), Szentegyházás-Oláhfalun (44).

Esztergályos Felsősófalván.

Gazdasági eszköz készítő Alsó- és Felsősófalván 5, Böződujfalun, Firtosváralján (9), Szolokmán, a két Oláhfaluban, Lövétén, Siklódon, Parajdon és Pálfalván, de ezeken kívül alig van község, hol járműkat szekérralkatrészeket ne készítenének.

Háztartási eszköz készítő (lapát, talicska, villák, gereblyék, faedények stb.) Alsósófalván (5), Felsősófalván (8), Lövétén (6), Kőröspatakon (2), Pálfalván (2), Siklódon (14).

Az építőiparhoz többé-kevésbé minden székely ember ért, hisz lakóházaikat és gazdasági épületeiket mind házilag építik a szomszédok segítségével (kalaka). A kőműves mesterség hagyományos foglalkozás Kísgalambfalván. Míg a család egyik része nyáron otthon műveli a földet, a másik része messze vidékekre jár el mesterségét értékesíteni.

Kudár Enlakán, Firtosváralján (4), Kecsetkisfaludon (4), Magyarhermányban (5), Malomfalván (34), Szentkirályon (3), Szentléleken (5).

Szekértalp- és kerékkészítő Agyagfalván (2), Böződujfaluban (2), Siklódon (4).

Szekércsináló, Agyagfalván (2), Bögözben, Olaszteleken, Ravában (2) és Szolokmán.

Szita- és rostakészítő Medesáron és Székelykeresztúron (24). A szitakészítés Székelykeresztúrnak ősrégi háziipara, innen is származott régi neve *Szításkeresztúr*. Ezelőtt a szita szövétet lőszőrből, valamint a szitakérget a szitakészítők maguk állították elő házilag. Jelenleg ezeket nagyobb részben készen vásárolják egy odatelepedett szatócsból. Mióta a felsegitésnek ez a módja érvényesül, a szitakészítők

száma napról-napra fogy, úgy hogy míg 20—30 év előtt a szita-készítő családok száma az 50-et is meghaladta, ma még csak 24-en folytatják ezt a háziipart.

Szövőszékkészítő Siklódon (9).

Zsindelyvágó Felsősfalván (31).

Csergeszővő és pokrócszővő Bágyban (7), Parajdon, Bögzön (2), Alsó- és Felsősfalván (10), Korondon és Lövétén, hol ványoló is van. Hires különösen a »bágyi-cserge«, mely az egész erdélyi részekben ismeretes. Készítenek még olcsó futószőnyegeket is gyapjúból.

Posztószövő Böződujfaluban, Parajdon, a két Sótalván, Hodgyán (9), Kápolnás-Oláhfalván (2).

Kötélverő Böződujfaluban (2), Etéden (4).

Szabó Ujszékelyen (2).

Szűcs Farkaslakán (10).

Szotyor és lábtörőfonó Bibarczfalván (3).

Vesszőseprőrkötő Alsósiménfalván és Lövétén (6) és a két Oláh-faluban.

Kosárkötő Alsósiménfalván (3), Bétán, Böződujfaluban (2), Etéden, Lövétén (7), Magyarzsákodon (6), Medeséren (4), Raván és Szentkirályon. 1896-ban a megyei iparfejlesztő bizottság 5 tanítót küldött Kolosmonostorra kosárkötő tanfolyamra s ezek útján tanfolyamot rendeztetett Székelyudvarhelyt.

Szalmafonás Bétán (11), Bibarczfalván (3), Bordoson (12), Böződön (18), Dobón (40), Csöbön (10), Kőrispatakon (20), Magyarzsákodon (16), Medeséren (39), Vágáson (32), Ravában és Farczádon, mely községekben egyes családok évi 100—120 korona jövedelmet is el tudnak érni. Ezt a háziipart az Olaszországban táborozó ezredeknél szolgált székely katonák terjesztették el. Az iparfejlesztő bizottság 1895-ben nyolcz községben rendezett szalmakalapvarrási tanfolyamot s e célra a keresk. miniszter ajándékozott is öt drb varrógépet, de a gyakorlati érzék nélkül rendezett tanfolyamoknak hatása alig mutatkozik.

Turókkészítők Bibarczfalván és Olaszteleken. Bibarczfalván a készítő az ú. n. kaskavál-sajttal jelentékeny forgalmat ért el.

Taplóipart főleg Korondon és Farkaslakán folytatnak. Ezen háziipart a hetvenes évek elején a néhai Borszéký Lina székelyudvarhelyi tanítónő honosította meg. A nagy mértékben található bükkfa-gombát a készítők praeparálják s mindenféle dísz tárgyakat alakítanak belőle, de sebészeti célokra is felhasználják. A kikészített tapló kilóját 6 koronájával fizetik. A finomabb munkákból sokat visznek ki Németországba, sőt egy miskolci kereskedő közvetítésével Braziliába is, a többit a hazai fürdőkön és városokban értékesítik.

Ásványfesték készíttéssel Lövétén foglalkoznak.

A *fajfaragás* fejlesztése céljából létesült Székelykeresztúron egy háziipari tanműhely az áll. tanítóképzővel kapcsolatban, de a mióta a létesítő Kozma Ferencz a községből eltávozott, azóta a háziipari tanműhely műfaragássá lépett elő s az évi 2000 korona befektetés után 50—100 korona értékű munkát állítanak elő a tanítójelöltek. Az egész intézmény célját tévesztette.

A háziipar jelentősége a nép szociális helyzetére rendkívüli fontosságú. Ez leköti a népet, visszatartja a téli télenlétségtől, a kőbor-

lástól és gyakran a kivándorlástól is. Fejleszti a nép izlését, fokozza szorgalmát, alkalmat ad életrevalósága értékesítésére, és a hasznos munka elvonja a káros szórakozásoktól. A háziipar fejlődésének egyetlen és legfőbb akadálya az értékesítés nehéz volta. E bajon segitendő, újabban az alföldi nagyobb városokban rendezett székelybázároknak próbáltak szerencsét, a székelység lelkes barátai. Hogy a nemes szándék javára váljék a székelységnek, az a székelyföldi vezető társadalomtól fog függni.

A háziiparnak nagymérvű elterjedése is jelzi, hogy e megye lakosságát a mezőgazdaság nem képes eltartani, de jelzi azt is, hogy az iparnak egyik-másik ágát hol kellene és lehetne belterjesebb módon fejleszteni — eredménnyel.

Maga a természet is, az ipar különböző üzésére, gazdag kincsekkel áldotta meg e megyét. Így a Homoród és Vargyas pataka közötti hegylánczban nagy tömegű színes márvány található, valamint szép gabbró és serpentin. Ezek és a korondi gyönyörű aragonit különböző diszmunkák készítésére kiválóan alkalmasak voltak.

Igen gazdag e megye barna vaskőben és barnaszénben. A vaskő vonulat Lővéte és Szentkeresztbánya határában kezdődik és még Vargyas, Füle, Magyarhermány, Bodvaj, Kisbaczon, Bibarczfalva, Száldobos, Bardócz és Felsőrákos határán mutatkozik; található még Korond határában is 60% vastartalommal. A Bibarczfalva és Kisbaczon környékén található vasréteg sorozat kb. 16 km² és átlagos vastartalma 34%; míg a Száldobos és Bardócz környéki 13 km² terjedelmű és 40—50% vastartalmú. E két telep érczmenyisége becslés szerint 20.000 m³. A Magyarhermány-Bodvaj vidéki vasmenyiség egy millió köbméterre tehető. A bodvaji vasércz 42% vasat tartalmaz s itt egy kisebb olvasztó jelenleg is fennáll, de a tárnák össze vannak már omolva. A barnaszén Alsósófalván, Etédén, Medeséren, Máréfalván, Derzs, Petek, Vargyas és Füle határán található. Újabban Muzsna határában 18 zártkutatómánya nagyságú kőszénterületet találtak, mely 4720 hőegységet fejt ki. A kőszén területe 16 millió négyszögméter 0.10—1.5 m. vastagságban.

Nevezetesebb ásványok még: a pirit, barnakő és az igen ritka kristályos hematit Vargyason; köz. hematit Magyarhermány és Kisbaczon határában opál Oláhfalva mellett, Fülében és Vargyason; kalcit az almás barlangban mint cseppkő, Korondon mint mésztuff és aragonit; sphärosiderit Fülében; gipsz Parajdon és H.-Szentpálon; augit Zetelakán; mészkőben különösen gazdag a Rika-hegység. Tőzegtelep van Szentkeresztbánya mellett Máréfalván és Udvarhely mellett, ebből fakad ki a bitumenes Szejke-forrás. A trachit nagy mennyiségben Gyepesen, Keményfalván és Jánosfalván fordul elő; Jánosfalva határában még értékes pala is található.

A mint látható, e megye lakosságának a bányaipar egyik jelentős keresetforrása lehetne, annival inkább, mert a nép egy tekintélyes részénél nem is lenne új ez a foglalkozási mód, hisz az egyes helyeken található salaknyomok is igazolják, hogy már az ősi időben foglalkoztak itt a vas kiolvasztásával. Fülében és vidékén alig van család, melyben kohómunkások ne lettek volna. Sőt ha figyelembe vesszük azt is, hogy a nép a mezőgazdasági foglalkozását már is jól össze tudja egyeztetni a bányászattal (köpeczi kőszénbánya, Lupény,

Vajdahunyad stb. bányái), úgy bátran elmondhatjuk, hogy e vidéken több bányaiparnak feltalálhatók minden szükséges feltételei — a pénzbeli befektetéstől eltekintve.

A megyében található ásványvizek is képezhetnék alapját az ásványviz- és fürdőiparnak, mely jelenleg e megyében a legelhanyagoltabb az egész székelyföldön. A jelentékenyebb ásványvizek és fürdők a következők:

1. Bibarczfalvi »Borhegyi forrás«, mely egyike a legkitünőbb savanyúvizeknek a benne található lithiumcarbonátnál fogva.

2. Bibarczfalvi »Baross-forrás«, melynek vize égvényes vasas savanyúviz.

3. Felsőrákosi »Mária-forrás«, vize a földes-vasas savanyúvizek sorába tartozik.

4. Homoród-fürdő, a Hargita egy völgyében fekszik 561 m. magasságban a tenger színe fölött 120 lakószobával. Kitűnő vasas forrásait, pompás fenyveseit csak azok keresik fel, kik igazán gyógyulni és üdülni akarnak.

5. Lobogó-fürdő, melynek langyos vasas savanyú vizét a medenczéből rohamosan felszálló széndioxid állandó mozgásban (lobog) tartja. Csak a vidék használja e fürdőt. 17 vendégszobája van.

6. Dobogó-fürdő (Székelyfüred) pompás fenyvessel borított bájos völgy ölen terül el. Vasas savanyú vize, a föld méhéből a paripa vágatását eszünkbe juttató dobogó zajjal tör elő. Vendégszobája 9 van.

7. Kéruly-fürdő a Vargyas völgyében. A telep 13 lakóházból áll. A fürdő fekvése bámulatosan szép. Vize vasas savanyúviz. Jobbára a szászok látogatják.

8. Szejke-fürdő (Székely-Gastein) a szombatfalvi patak völgyében 568 m. magasan terül el a tenger színe felett. Vize kőolajjal áthatott, vasban és széndioxidban, majd széndioxidban és carbonylsulfidban gazdag. Vendégszobája 60 van. A boldog emlékü Orbán Balázs alapította e kies fürdőt, de az örökösök kezén pusztulásnak indult.

9. Korond-fürdő (Székely-Gleichenberg) a Korond vize völgyében 534 m. magasan a tenger színe felett. A fürdőt körülvevő hegyek minden kellemetlen levegőáramlást visszatartanak. Vize vasas savanyúviz. Van hideg sós fürdője is 18⁰/_o-os sótartalommal.

10. Székelyudvarhelyi sósfürdők. 1. A sós-kerti sósfürdő a Jézus kápolnája mellett egy 6 holdas gyümölcsös kertben, meleg és hideg fürdőkkel. 2. Gergely Ferencz-féle sósfürdő a város közvetlen közelében. Mindkét fürdőt főleg a város lakossága használja.

11. Székelykeresztúri sósfürdő, mely szélmentes kis völgyben kedvencz fürdőjévé vált a község- és a közel vidék lakosságának.

X. Kereskedelem.

A vázolt mezőgazdasági és ipari viszonyokból önként következik, hogy a kereskedelem e megyében nevét alig érdemli meg. Kivétel csak állatokból és fából van, legfeljebb, ha még ide vesszük a szentkeresztbányai vasárúknak Romániába való kivitelét is. A kereskedelem többi ágát a szatócs üzletek és a székely szekeresség képviseli.

Az alig mutakozó kis kereskedelmi forgalmat 1902-ben érte egy újabb csapás, mert az addig élvezett vasuti tarifakedvezményt a kereskedelmi kormány beszüntette. E kedvezmény abból állott, hogy a székelyföldi árúküldemények (nagyban való szállításnál) 10—20% kedvezményt élveztek. Pedig ha figyelembe vesszük azt, hogy a megye székhelye Budapesttől 36 kilométerrel van távolabb, mint az ország legnyugatibb pontja Fiume; és ha tekintjük továbbá azt is, hogy az államvasut csak érinti a megye szélét s a forgalmat helyi érdekű vasut közvetíti, melynek személy- és árúszállítási díjtételei külön fizetendők meg és mégis magasabbak, mint az államvasutakon: nem csodálkozhatunk, hogy kereskedelmi forgalom nem létesülhet s a behozott szükséglet drágább itt, mint bárhol az országban, míg minden székelyföldi termék sokkal olcsóbb kell legyen, a szállítási költségkülönbség miatt, mint ugyanaz a termék, más vidéken. A kereskedelmünk kelet felé magas vámokkal, nyugat felé magas szállítási tarifával van elzárva: hogy legyen akkor a székely munkájának eredménye — itthon!?

A kisebb birtokú gazdák, kik az állattenyésztéssel nem pótolhatják a föld jövedelmét, mindenhez hozzáfognak, miből pénzt teremthetnek. Így egyesek kupeczkednek, azaz váltóra felvett pénzzel az egyik vásáron állatokat vesznek és a másikon nyereséggel igyekeznek azokon túladni. A nagy többség azonban szekerességgel foglalkozik különösen a Hargita környékén, hol a kisgazdák jóformán télen-nyáron útban vannak. Hordják az épületfát, zsindelyt, a komló- és szőlőkarókat, deszkát a megye azon vidékeire, hol kevés a fa; sőt a szomszédos megyéket is fölkeresik, hol árúikat főleg gabonaneműekkel cserélik el. Hol a mészke arra való, mint Felsőrákos és Vargyas vidékén, meszet égetnek, más helyen, hol elég faanyag áll rendelkezésre, a szemet égetik s ezekkel indul útra a székely, hogy egy kis pénzt hozzon haza, vagy télire való gabonát. Bármerre járunk úgy a megyében, mint az egész Székelyföldön, mindenütt találkozunk meszet, deszkát, borvizet s más egyebet szállító székelyekkel.

Mezőgazdasági terményekkel való kereskedelem e megyében jelentéktelen. A gabonakereskedelem inkább a behozatal szolgáltatában áll. A behozott gabonaneműek Romániából származnak, honnan különösen sok kukoriczát adnak el a Székelyföldre s így e megyébe is, melynek e megyében főleg a szeszgyárak a fogyasztói. Állítólag olcsóbban jutnak a gyárosok így hozzá, mintha a helyi termelést fogyasztanák. 1902-ben a kukoriczabehozatal a gyimesi, tölgyesi, sósmezői és krasznai vámhivataloknál 101.938 métermázsát tett ki 10,193.823 korona értékben, melyből tekintélyes mennyiség került Udvarhelymegyébe úgy tengelyen, mint vasuton.

A gabonakereskedelem mérvéről némi fogalmat nyújt a megye három vasuti állomásán fel- és leadott gabonamennyiség.

		Bögözben		Sz.-Keresztúron		Sz.-Udvarhelyen	
		feladatott	leadatott	feladatott	leadatott	feladatott	leadatott
m é t e r m á z s á k b a n							
Búza	1893-ban	—	27	—	—	—	—
	1894-ben	2	10	—	—	207	—
	1895-ben	—	—	—	—	690	—
	1896-ban	69	—	216	8	105	12
	1897-ben	84	1	373	259	—	226
Rozs	1893-ban	—	—	—	—	—	—
	1894-ben	—	—	200	—	12	—
	1895-ben	—	—	289	—	956	—
	1896-ban	—	—	—	—	—	—
	1897-ben	—	—	—	206	—	466
Tengeri	1893-ban	16	124	200	—	—	769
	1894-ben	2	390	95	—	901	666
	1895-ben	4	1	459	—	1.320	1.679
	1896-ban	—	612	84	506	—	8.920
	1897-ben	3	1.499	63	644	131	14.519
Zab	1893-ban	—	—	500	—	3.200	—
	1894-ben	1.081	—	600	—	1.690	—
	1895-ben	—	—	208	—	503	—
	1896-ban	294	—	137	204	2.195	—
	1897-ben	104	1	206	3	830	3

A mint kitűnik e számadatokból, a gazdasági termények közül egyedül a zabból van jelentősebb kivitel, míg a tengeriből a behozattal évről-évre gyarapodott nagy arányokban.

Az őrleményekben való behozatal megdöbbentően nagy csak a három vasuti állomáson át is, mi szintén bizonyítja, hogy a megye népét a földművelés eltartani nem képes. Őrleményekből 1894-ben a három állomáson feladatott 46 mm., míg az érkezett árú 4110 mm. tett ki; 1895-ben elszállított 32 mm. és érkezett 4.150 mm.; 1896-ban elszállított 267 mm. és érkezett 21.509 mm. és 1897-ben elszállított 455 mm. és érkezett 9.592 mm.

A gyümölcskereskedelem az évi termések szerint nagyon változó, így a három állomás forgalma szerint

1893-ban elszállított	6 mm.,	érkezett	9 mm.
1894-ben	»	241 »	40 »
1895-ben	»	1.548 »	2 »
1896-ban	»	859 »	150 »
1897-ben	»	53 »	284 »

Az állatokkal való kereskedelem e megyében valóban nagy-jelentőségű. Úgy a heti, mint az országos vásárok élénkek szoktak lenni, melyeket nemcsak a hazai, hanem a külföldi kereskedők is fel szoktak keresni. A kivitel Ausztria és Németországba irányul s míg oda a hizlalt szarvasmarhákat szállítják, ide az igás ökrökből van nagy kivitel.

A megye állatvásáraitól nyújt némi tájékoztatót a következő kimutatás:

	1901-ben		1902-ben	
	felhajtott	eladatott d a r a b	felhajtott	eladatott
Ló	9.166	2.319	4.576	1.408
Szarvasmarha	65.549	28.846	33.429	11.712
Juh és kecske	9.768	4.743	4.434	1.468
Sertés	2.615	1.459	1.474	959

A vasuton elszállított állatok mennyiségéről a következők adnak felvilágosítást:

	1892.	1894.	1895.	1897.	1901.	1902.
	é v b e n d a r a b					
Ló	16	34	44	38	61	90
Szarvasmarha	2.167	2.791	5.098	2.210	2.112	3.031
Sertés	106	546	162	139	560	550

Az erdei terményekkel való kereskedelemről, mi elég jelentékenynek mondható, a tengelyen elszállított faanyagokon kívül a következő adatok tájékoztathatnak:

Elszállított a megyei állomásokról métermázsákban	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
	é v b e n					
Épület- és haszonfa	55.780	47.798	788.495	16.734	234.468	146.683
Tűzifa	2.400	2.300	15.600	200	40.810	—
Talpfa és dongafa	3.510	2.700	400	1.160	1.615	878
Cserkereg	2.900	1.900	1.793	4.521	813	2.970
Faszén	—	—	—	1.302	1.171	3.351

Állati terményekből mint bőr, bőrárú és zsiradékok jelentéktelen mennyiség szállított el, hanem a behozatal jelentékeny volt; egyedül a tojás-kivitelben mutatkozik némi kivitel, így 1891-ben 318 mm., 1892-ben 2.439 mm., 1893-ban 769 mm., 1894-ben 2.548 mm., 1895-ben 3.395 mm.

Az ásványvíz-kereskedelem, daczára a nagymennyiségű és sokféle kútú víznek, szintén jelentéktelen. A bibarczfalvi »Baross-forrás« az egyedüli, melyből nagyobb mennyiség kerül forgalomba, a szintén bibarczfalvi »Borhegyi-forrás« vize, valamint a »homoródi borvíz« csak kisebb mennyiségben s a közel vidékeken fogyasztatik.

A vasárúkból is kis forgalom éretik el. A szentkeresztbányai vasgyár gyártmányai leginkább helyben adatnak el, míg egy jelentékeny része tengelyen vitetik Romániába.

Végül álljon itt azoknak az anyagoknak a jegyzéke, melyekből a megye területéről külföldre történik kivitel:

Ásványvíz (Baross-forrás): Romániába, fűrészelt faárúk: Ausztria, Németország, szarvasmarhák: Ausztria, Németország, sajt, túró: Ausztria, Románia, taplóárúk: Ausztria, Németország, tojás: Anglia, Ausztria, vasárúk: Románia.

A mi a közvetítő-kereskedést illeti, az elég élénknek mondható, sőt a falusi szatócs-üzletek száma talán tulságos is. E téren csaknem az összes forgalom a segesvári két száz nagykereskedő kezében össz-

pontosul, kik a szatócs-, de a nagyobb kereskedéseket is ellátják árukkal. Ezek hatása nemzeti szempontból is veszedelmes, mert a magyar községekbe szászokat telepítenek be, sőt a magyar kézen levő kereskedéseket is egymásután szerzik meg, minek következtében a megye két főbb pontjának Székelykeresztúr és Székelyudvarhelynek közvetítő-kereskedelme csaknem teljesen szászok kezébe jutott.

Az 1900. évi népszámláláskor 648 egyén állott a kereskedelem szolgáltatában, kiknek 760 hozzátartozójuk volt s így a kereskedelem a megye lakosságából csak 1·2⁰/₀-nak nyújt megélhetést.

XI. Teherviselés.

Udvarhelymegye adózási viszonyairól képet alkotandó, igyekszem feltüntetni az 1902-ik évi állapotot s a mennyiben lehetséges szembeállítom ezt az 1892-ik évivel.

Az állami adók forgalma 1902-ben volt:

	Korona
Egyenes adóban kivettetett	587.778·07
Hadmentességi díjban »	16.476·—
Bélyeg és jogilleték címén	120.363·12
Szesztermelési adó fejében	2.122·01
Szeszfogyasztási » »	456.805·56
Sörtermelési » »	3.747·06
Fogyasztási és italmérési adóban	65.432·31
Összesen	1,252.724·13

Az állami adók közül az úgynevezett egyenes adók azok, melyek a nép széles rétegét közvetlenül érintik s ez a mai 587.778 koronával szemben 10 év előtt 1892-ben 529.529 koronát tett ki, tehát csak ezen adó címén az emelkedés 58.249 koronát tesz ki.

A dohányárusok forgalma 1902-ben 509.781 korona volt, míg a sóeladás forgalma anyagban 16.042 mm., pénzértékben 119.775 koronát tett ki.

A megye közigazgatási szükségletei úgymint tisztviselők, segéd-, kezelő- és szolgazsemélyzet összes járandóságai, irodai szükségletek, napidíjak és utiköltségek, épületfentartási kiadások stb. vármegyei pótdadó kivételével, teljesen állami javadalmazásból fedeztetnek. Ezen szükséglet 1902-ben 135.985 koronát tett ki, míg 1892-ben 43.791 korona volt csak, mit az állam megtérített.

Vármegyei pótdadó 1902-ben két címen volt kivetve: vármegye-ház építési pótdadóban 3⁰/₀ és tiszti nyugdíj pótdadóban 1¹/₂⁰/₀.

A vármegyei házipénztár kezelt az 1902-ik évben 39 különböző állapot, melyeknek értéke így oszlik meg:

	Korona
Bevétel: készpénzben	811.958·06
értékben	2,208.697·37
Kiadás: készpénzben	758.690·80
értékben	873.326·90
Maradvány: készpénzben	58.167·26
értékben	1,335.370·47

Ezen alapok közül nagyobb tételűek a következők, melyek a következő évre is átmentek:

Közüti	pénzalap készpénz	26.780	korona,	értékben	919.400
Tisztviselői nyugdíj	»	987	»	»	115.690
Közigazgatási letéti	»	3.420	»	»	154.063
Községi italmérési	»	—	»	»	16.020
Körjegyzői nyugdíj	»	546	»	»	51.572
Katona beszállásolási	»	4	»	»	11.219
Ebadó	»	382	»	»	16.411

Az egyes vármegyei alapokat 1902-ben 870.000 koronát kitevő kölcsönök terhelik öt tételben.

A községi közigazgatás terhei azok, melyek e népet túlságosan igénybe veszik, mert a megye területén levő községek közül alig egy-néhány bír csak községi vagyonnal, egy-két havasalji községnek van csekély hasznót hozó havasa s 12 községnek több-kevesebb jövedelmet adó országos állatvásár-joga.

Tőkepénze egy pár száz községet kivéve, a többinek jelenték-telen s mivel az italmérési jogok megváltása alkalmával a kártalanítási összegek felosztattak, nem hagyattak meg közvagyonnak, mint a százszoknál, a községek a korcsmajog után élvezett jövedelmektől véglegesen elestek. Ugyanilyen volt a gazdálkodás a közös birtokokkal is. Az utóbbi pár évtizedben egymást érték a közhelyek arányosításai, elkülönítései, minek következtében a legtöbb községnek ma pótdadóval kell közigazgatását fentartania, míg azon községekben, hol a közbirtokossági vagyonok megőriztettek, pótdó ma sincs, a hol pedig azok felosztattak, a részesedés folytán várható általános vagyonosodás helyett az elaprózás folytáni megsemmisülés állott be, a pótdók terhein felül.

A székely közbirtokosságokon elkövetett számtalan lelketlen kizsákmányolást, — melyet egyesek azzal követtek el, hogy a közhelyekből a tudatlan néptől összevásároltak bizonyos mennyiségű arányrészeket s aztán az összes terhére kihasították, mi egy községben gyakran többször is ismétlődött, minek következménye lett a köznép rohamos elszegényedése és el- és kivándorlása — 1901-ben szüntette meg a marosvásárhelyi királyi tábla 3100—901. sz. alatt hozott határozatával, melyben kimondja, hogy a közbirtokokból a magánosok részére eszközrendő kiszakítások költségeit a kérvényező tartozik hordozni. E nagyfontosságú határozat késése miatt a közvagyonok legtöbb helyen megszűntek, községek, egyesek szegénységbe taszítottak, azonfelül, hogy a megye lakói közül sok ezren lettek hontalanokká.

Érdekes és tanulságos volna, ha a megye községeinek vagyoni törzskönyvébe bepillanthatnánk, de mivel azok a zavaros birtokviszonyok és a telekkönyvi jogcímek téves felvétele miatt még összeállíthatók (1902) nem voltak — ezen fontos adatok ismertetéséről le kell egyelőre mondani.

A vármegye területén levő egy rendezett tanácsú város és 134 község vagyonyövedelmét és a községi közszükségletek fedezésére igénybe vett községi pótdók kimutatását az alábbiakban adom 1902. évre vonatkozólag:

	Sz.-Udvarhely r. t. város	Udvarhelyi járás (43 község) k o r o n a	Keresztúri járás (49 község)	Homoródi járás (42 község)
Községi tőkék kamatai . . .	30.—	19.918.—	13.000.—	27.478.—
» jogok jövedelmei . . .	88.817.—	10.818.—	13.204.—	3.599.—
» fekvőségek jövedelmei . . .	21.551.—	16.741.—	19.194.—	12.339.—
Az összes jövedelem kor. . . .	110.398.—	46.977.—	45.398.—	43.466.—
Pótadó útján fedezendő kiadás . . .	10.650.—	42.308.—	52.825.—	33.019.—
Az összes szükséglet	121.048.—	89.283.—	98.223.—	76.485.—

Az egész megye községi közterhe tehát: 395 042.— korona.

A közjövödelmek fedezik a községi háztartás költségeit:

Az udvarhelyi járásban 11 községben a 43 község közül.

A keresztúri » 4 » » 49 » »

A homoródi » 17 » » 42 » »

Az 1902-ik évben nem volt egyáltalában semmi pótadó 33 községben; 50°/o-nál magasabb, de 100°/o-nál alacsonyabb pótadó volt 56 községben és 100°/o volt egy községben, Sándorfalván.

Az 1901. évhez viszonyítva emelkedés tapasztalható 36 községben, apadás 35 községben és maradt a régi 64 községben.

1891-ben is már csak 48 község volt olyan, melyik képes volt pótadó nélkül fedezni háztartását. Ezen évben 7 községben volt 13°/o, 1 községben 17°/o, 26-ban 40—60°/o, 8-ban 60°/o-on felül sőt Décsfalvának 152°/o-ra emelkedett fel.

A közterhekhez számítom még az állam által kezelt erdőbirtokok után, kezelési költség czímen fizetett járandóságot is, mely 1901-ben 19.546 koronát tett ki.

Tekintélyes terhet képez még az u. n. utadó is, mely az állami egyenes adó után 10°/o-ban vettetik ki; az ígás minimum 6 kor., a kézi minimum 3 koronában állapítva meg.

Az 1902. évben esedékes volt utadóban:

Mult évi hátralék 82.788.— korona.

1902. évi előírás 127.171.— »

Összesen . . . 209.960.— korona.

Az 1892. évre kivetett utadó 146.812 koronát tett volt ki, míg az akkori előző évi hátralék 20.224 korona volt.

A közterheknek még lényeges részét képezik a különféle egyházi és iskolai terhek, továbbá betegápolási adó, apaállattartási, erdő- és mezőőrzési-, birtokrendezési-, tagosítási-, arányosítási-, vizszabályozási-, a tanítók fizetését potló stb. járulékok, melyek mérvéről még megközelítő képet sem nyújthatunk.

Végül még megjegyzem a községi szegényügy rendezésére összegyűjtött s a községek által kezelt »szegény-alapok« állását is az 1902. évre vonatkozólag.

Az udvarhelyi járás és Sz.-Udvarhely r. t. város

tulajdonát képező szegényalap 28.949.— korona.

Keresztúri járás szegényalapjai 16.013.— »

Homoródi » » » 26.532.— »

Összesen . . . 71.494.— korona.

És az egész megye területén még sincs egyetlen szegényház sem!

XII. Munkáviszonyok.

Ugy e megye, mint a Székelyföld mezőgazdasági munkáviszonyai más szempontból bírálendók el, mint hazánk bármely más részén. A mai mezőgazdasági munkások az ország más részein a régi jobbágyságból keletkeztek, míg a Székelyföldön a jobbágysági intézmény soha sem tudott meghonosodni, daczára a legerőszakosabb politikai és földesuri nyomásoknak. A 16. században ugyan a székelység harmadik rendje -- a pixidariusok -- kiváltságos jogaitól megfosztattak, de e jogfosztás teljesen végrehajtva soha sem volt a Székelyföldön. A székelység ősi kiváltságos helyzetéből kifolyólag olyan nemesi osztály, mint az ország nyugoti részében volt, nem fejlődhetett ki, mert itt minden székely születésénél fogva volt nemes ember s a hármass felosztás is csak a birtokok nagyságából származó megkülönböztetés volt, mert a birtokok változása szerint a tulajdonos hol az egyikbe, hol a másik osztályba tartozott. S minden székely egyuttal birtokos is volt, mert a család minimális birtoka sem eladható, sem elvehető nem volt, még hűtlenség esetében sem. Nevezetesen azon körülmény is, hogy a család kihalása esetében sem szállhatott a birtok a fiskusra, hanem a szomszédokra és sok helyen arra, ki ekéjét először akasztotta a gazdátlan birtokba.

Ezen sajátos alkotmány volt a székelység erőssége, mely megtartotta őt itt a Keleti-Kárpátok tövében magyarnak és az ország védő bástyájának.

A nemesi kiváltságok megszüntetésével aztán megkezdődött a Székelyföld gazdasági átalakulása. A jobbágyság felszabadításával, daczára annak, hogy a székelység nagy tömege 10 k. holdon alul rendelkezett birtokkal, a székelység nem nyert semmit, hanem a nagy terhek rázúdulásával egy tekintélyes része azonnal lesüllyedt, birtoktalanná lett s így ezek képezték a mai munkások, napszámosok alapját. Az arányosításokkal történt visszaélések aztán ezek számát évről-évre gyarapították s gyarapítják ma is. Tehát az u. n. székelyföldi munkás osztály egészen újkéletű alakulat s inkább a székelység degenerálódásának következménye.

A régebbi időkben, a székelységet megtartó sajátságos köztársasági szellem mellett, nem fejlődhetett munkás-osztály a székelység sorai között, de nem is volt szükség erre, mert az egymásra való utaltság közérzete megteremtette a módját a közös gazdálkodásnak is. Még napjainkban is sok székely községben a kisbirtokosság nem szorul napszámosokra, mert a mezei munka beálltával a szomszédok, rokonok egymást kisegítik ingyen u. n. kalákában. Így építenek sok helyen ma is házakat, gazdasági épületeket; így hordják ki a trágyát, így szántanak, kapálnak, aratnak stb.

Nem is igen tudott a föld nélkül maradt székelység megbarátkozni az új rendszerrel még maig sem, minek következménye lett aztán a nagy mérveket öltött székely kivándorlás és elvándorlás. Hogy ma mégis van valamelyes munkás osztálya a Székelyföldnek, az a székelység megalkuvó részének és a beköltözötteknek tulajdonítható.

A székely kiválóan jó munkás, szorgalmas és fáradhatatlan, ha a saját birtokáról van szó. A kevés földet, mely a szívéhez van nőve, nagy szeretettel és a megszokott mód szerint, nagy odaadással miveli, de a másén, kivált a volt otthona közelében, rossz mezei munkásnak

nevezhető. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük az ő feldúlt lelkivilágát, s ha tudjuk, hogy a székelyföldi talaj, éghajlati és gazdálkodási rendszerből folyó viszonyok következtében a föld jövedelme nem bírja meg a nagyobb munkabéreket.

A kisbirtokos, ki háza népei segélyével miveli, óriási küzdelemmel kis birtokát, nem kimél sem időt, sem erőt a sovány jövedelemért, mert ezt a sajátjára pazarolja s onnan nem sajnálja; de ha napszámba megy, ott a különben is alacsony napszámberért félannyira sem erőlteti meg magát, mint különben.

E megyében, hol csaknem a legalacsonyabbak a napszámberék, sokat is panaszkodnak a birtokosok, bár vannak egyesek, kik nem tudják eléggé dicsérni a székely munkást, de aztán fizetnek is ezek méltányos napszámberéket. Munkába áll a székely a napi 20—30 kr. napszámért is, de a birtokos rosszabbul jön ki így, mintha 2—3 koronás napszámberért fizetne.

Hiába, számolni kell a munkásnak értelmi fokával is, melyet az alispáni jelentés is így jellemez 1901-ben: »a székely munkást élénk felfogó képessége, intelligenciája, munkabírása miatt Romániában igen megbecsülik s a mi napszámberéinknél aránytalanul magasabb díjazásban részesítik«, mert a székely amennyire megbecsülhetetlen tud lenni a méltányos gazdával szemben, annyira kárára tud lenni, ha észre veszi, hogy őt csak ki akarják használni.

Ily alapon magyarázható meg csak Hoffmann Géza bányaigazgató (A székelyföld kincsei) következő nyilatkozata: »Béketűrőbb és takarékosabb munkás alig képzelhető mint az udvarhelyi (t. i. megyei). Kényszerűségből messze a külföldre is távozik, újabb időben felkeresi a hunyadmegyei, bihari bányákat is, de legszívesebben Erdővidéken marad, a honnan ünnepnapokon könnyen keresheti fel otthonát, családját. Erőtéljes, erkölcsös nép, nehezen szívja magába az idegen szokásokat, igényei csekélyek«.

Romániában évente körülbelül tizezer székely fordul meg, hol mezei munkát vállalnak és nem hiába teszik ezt. Ott a székely aratással megkeres naponta gyakran 3—4 sőt 5 koronát is, pedig a romániai gabonaárak mélyen alatta maradnak a mieinknek, s ha mégis a föld megbírja ezt a munkabért, az azt mutatja, hogy a székely ott becsületesen meg is dolgozik az ő bérére. Természetes aztán, hogy itthon ugyanazt a munkát nem végezheti a napi 40 fillértől 1 koronáig terjedő napszámberért.

Munkáshiány nem észlelhető e megyében mennyiség tekintetében, 1900. év végén e megyében 1400 bevallott napszámos találtatott 909 hozzátartozóval, panasz inkább a minőség ellen szokott felmerülni. Egyik középbirtokos e megyében, a körülmények számbavétele nélkül, a környezetében élő, szerinte haszontalan, munkásokat megboszulandó 1901-ben Mezőhegyesről hozatott arató munkásokat. A kedvezőtlen idő is, az egyoldalulag reformálni akaró birtokos ellen szegődve, a soká és szokatlan viszonyok közt végzett aratás oly rosszul ütött be a birtokosra nézve, hogy az összes termése sem jövedelmezett annyit, mennyit az aratásért kellett fizetni. A munkások szállítási költségét, az előírt ellátást s az itteni viszonyok között hallatlan feltételek szerint kikötött 2—3 koronányi napszámberért nem bírja meg az udvarhelyi talaj, még más gazdálkodási rendszer mellett sem!

Ha a napszámbeéket vizsgáljuk e megye területén, az az ország más részeihez viszonyítva is alacsonynak mondható, bár a hivatalosan kimutatott napszámbeéeken kívül ismerek olyanokat is, melyek a szegény embereknek téli megszorult helyzetben adott 2—4 korona, 40—40 fillérjének (sőt van 32 filléres is) törlesztéséből áll.

1901-ben a megyei napszámbeék átlaga a hivatalos kimutatás szerint következő volt a megyében:

			Erdélyi átlag	Országos átlag
Férfi napszám:	tavaszi, ellátással	58 fillér.	67 fillér.	78 fillér
	ellátás nélkül	102 »	102 »	112 »
	nyári, ellátással	90 »	100 »	127 »
	ellátás nélkül	144 »	145 »	175 »
	őszi, ellátással	69 »	76 »	91 »
	ellátás nélkül	112 »	111 »	127 »
	téli, ellátással	48 »	56 »	64 »
	ellátás nélkül	85 »	84 »	92 »
Női napszám:	tavaszi, ellátással	45 »	50 »	56 »
	ellátás nélkül	82 »	79 »	82 »
	nyári, ellátással	78 »	74 »	88 »
	ellátás nélkül	116 »	109 »	119 »
	őszi, ellátással	52 »	57 »	64 »
	ellátás nélkül	96 »	86 »	91 »
	téli ellátással	39 »	42 »	48 »
	ellátás nélkül	70 »	66 »	67 »

Ime a munkásviszonyok képe! Egyetlen esetben sem érik el a napszámbeék az országos átlagot, minek okát a fentebbiekben igyekeztem megadni.

A napszámosok leginkább e megyében ellátás mellett dolgoztak. Az ellátási viszonyokra álljon itt egynéhány példa:

Homoródszentmártonban: reggel: puliszka turóval; délben: leves-étél sertés- vagy juhhusal; oszonnára: kenyér és szalonna vagy turó; vacsorára: tejes puliszka, vagy juhhusos tokány.

Vargyason: reggel: kenyér és 1 decziliter pálinka; délelőtt 8—9 órakor: kása tejjel, vagy turós-, tejes puliszka; délben: leves hussal; oszonna (nyáron): kenyér és pálinka; este: tejes kása, vagy tejes-, turós puliszka.

A keresztúri járásban reggeli, ebéd és vacsora leginkább reszelt, leves, főzelékféle hussal, puliszka tejjel és naponta 2—3 decziliter pálinka.

Bikafalva és Székelyudvarhely határában: reggel: turós puliszka és 1 deczi pálinka; délben: főtt étel hussal; este puliszka tejjel vagy turóval, nyáron oszonnára kenyér és 1 deczi pálinka.

A szakmány munkabérekre nézve az 1901. évi adatokból a következőket jegyzem ide.

Az u. n. szakmány munka e megyében ritkán fordul elő, bár a székelyek Romániában csaknem kivétel nélkül szakmányba dolgoznak, csoportokba összeállva.

Egy kettős ígásfogat napi keresete 2—5 K volt. Egy kat. holdat 6—8 K-ért szántottak fel, vetettek el és boronáltak meg.

Földmunkáért m³-kint 16—24 fillért fizettek.

Egy kat. hold tengeri vagy burgonya első kapálása 4—8 K-ba,

feltöltögetése 6 K-ba került. A tengeriföldek mivelése részért, nagy divatban van e megyében, gyakrabban harmadában, ritkábban felében.

A harmados vállalatnál a vállalkozó a már bevetett földet veszi át, s ezt munkálja meg, a termést leszedi, a szarát levágja és nemcsak a saját, hanem a gazda részét is hazaszállítja. A feles rendszert maga szánt, vet, kapál, szedi le a termést és hordja haza.

A vállalkozó, egy régi idő óta divó szokás szerint, több helyen néhány külön napszámot is tartozik adni a gazdának; a homoródi és keresztúri járásban a jobb földek után 2—4 napszámot a harmados, míg a feles 4—6-ot. Néhol gabonát is természetnek felében, mikor a trágyahordástól (közösen adják) a kész hazahordásáig mindent a vállalkozó köteles végezni.

Az aratás leginkább napszámokban történik, de egyes helyeken holdszámra vagy kalangyaszámra is előfordul. Egy 26 kévés kereszt levágása és felkötözéséért őszi gabonánál 20 f-t, a tavaszinál 16 f-t fizettek ellátás mellett.

A cséplés leginkább napszámokban foly; a férfi ellátás mellett 70 f, 1 K bért kap. A bérelt gőzgép használati díja 5—6°/_o volt, de a napszámosokat a gép mellé a cséplést állította. A kézigép 10°/_o-ért dolgozik. Herecséplésért kg.-ként 14—16 f-t fizetnek.

Kaszálás részért vagy napszámokban történik. Az anyaszénát $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ -ért, a gyengébb helyekről $\frac{1}{2}$ -ért takarították be. A kaszánapszám ellátás mellett 80—100 f volt, gyűjtés 78—80 f.

Az őlfá vágása az erdőn ölenként 1 K 60—2 K-ba kerül.

A gazdasági cselédek bére 15—18 éves suhancznak teljes ellátás mellett 60—90 K, felnőtteknek 100—140, közőgazdaságokban 240 K-t is fizettek. A szolgálók évi bére 72 K-tól 140 K-ig. 1900-ban 1617 házi cseléd találtatott 103 hozzátartozóval a megyében.

Cselédkönyvet a megyében 1902-ben 1650 drbot, 1901-ben 1359 drbot adtak ki, míg munkás-igazolványt 1901-ben 28 drbot és 1902-ben 15 drbot csak.

XIII. Kivándorlás.

A székelyföldi közállapotoknak egyenes folyománya a kivándorlás. Ez a tünet azonban nem új keletű. Nyomaira akadunk a múlt századokban is, midőn különösen a politikai viszonyok kényszerítették a székelységet hazája elhagyására. Majd a politikai üldözések megszűnésével e nép közgazdasági életének gyökerei támadtattak meg a modern állami berendezkedés következtében. Az intézmények által biztosított közgazdasági élet, mely a népet e földhöz tudta kötni, az intézmények megszűntével, a létért való küzdelem a népek ezreit sodorta el e földről. A mint az ősi föld a megélhetést nem tudta biztosítani, azonnal megszűnt ellenállhatlan delejes hatása is, az ősi, büszke székely nép szegénységét, koldusságát eltakarandó, idegen népek áradatába vetette magát.

A Székelyföld népességi viszonyai már is erősen visszatükrözik a kivándorlás káros hatását, bár ma is sok székelyföldi vezető férfiú is csak »jövés-menés«-nek gondolja a székelység Románia és Amerika felé való özönlését.

A székely nép szapora faj, aminek egyik oka az is lehet, hogy a székely kisbirtokos »áldásnak« tekintti a gyermeket. E tekintetben

maga a hivatalos statisztika is a székelység mellett dönt, hisz az évi születések százaléka az országos átlagot csaknem mindig eléri, és mégis a lakosság számbeli növekedése a Székelyföldön megdöbbentően csekély.

Igy pl. Udvarhelymegyében az utolsó harmincz évi (1869—1900) szaporulat 11·74%, míg ezzel szemben az országos átlag 23·15%; Maros-Tordában ugyanezen idő alatt 16·62%; Háromszék megyében 8·68%; Csik megyében 19·31%, azaz, az országos átlagos szaporodást egyetlen székely megye sem éri el, sőt Udvarhely és Háromszék megye az erdélyi 14·17%-os átlag mögött is elmarad. A szaporodás lassu növekedését mutatja az is, hogy az 1890 és 1900 közötti 10 évre, a születések és halálozások alapján kiszámított tényleges népszaporodás kedvezőtlenebb Csikmegyében: 2060, Háromszék megyében 5244, Maros-Tordamegyében 5683 és Udvarhely megyében 4073 lélekkel. Ezen adatok is kétségtelen bizonyítékai a székelység kivándorlásának.

Ha a négy székely megye legalább az országos átlag arányában fejlődött volna, úgy a lakosság számának a mai 580 ezerrel szemben a 600 ezeren jóval felül kellene emelkednie.

Ha Udvarhelymegyében a kivándorlás nem lett volna oly nagymérvű, mint a milyen tényleg volt, az országos átlag szerint is, 1869-től 1900-ig a népesség 118 ezer helyett 130 ezerre kellett volna hogy felszaporodjék. Nem ok nélküli jajveszékelés azért, midőn napról-napra halljuk a figyelmeztető szöveget: bajban van a székely! Mert valóban nagy baj van itt. Ha nézzük az egyes községek lakosságát s összehasonlítjuk a harmincz év előtti állapotokkal, el kell szoruljon minden, a magyarságot érző hazafias kebel; hisz csak e megyében is 43 olyan község található, melyekben ma kisebb a lakosság lélekszáma, mint harmincz év előtt volt.

Hogy a kételkedők a szomorú kivándorlásról még bővebb adatokkal győzessenek meg, utalok az 1901-iki kivándorlási statisztikai adatokra is, melyek szerint ezen évben külföldre szóló útlevét a négy székely vármegye területéről 10.461 darab adatott ki, melyben Udvarhelymegye 1.151-el van képviselve. Bár Udvarhelymegye a külföldre távozók számát illetőleg a harmadik helyen áll a négy székely megye közül, mégis minden évben elég tekintélyes számmal gyarapítja a székely kivándorlókat, így 1899-ben 867, 1900-ban 1.111 és 1902-ben 812-vel. Az 1903-ik évi kivándorlási statisztika még szomorúbb adatokat tartalmaz, mint az előző évek. Nyilvánvalóvá teszi az azt, hogy e megye kivándorlóinak száma évről-évre rohamosan növekedik, sőt a Székelyföldről Amerika felé irányuló kivándorlás terén vezető szerepet visz. Így ezen évben 1693 egyén, közte 246 nő hagyta itt hazáját. Ezek közül 412 Amerika felé vette útját, míg ugyanezen évben Csikmegyéből 383 és Háromszék megyéből 239. A Romániába távozók száma is még elég tekintélyes, mert Udvarhelymegyéből 913, Csikmegyéből 3.459 és Háromszék megyéből 5.750-en mentek a »belföld«-re. Foglalkozásra nézve az Udvarhelymegyeiek közt volt: értelmiség 6, őstermelő 24, iparos 14, kereskedő 7, napszámos (tulajdonképen ezek is őstermelők) 1.598.

Szóval az említett három székely megyéből az 1903. év folyamán 13.130-an vándoroltak ki, azaz az összes lakosság 3·4%-a.

E megye — Udvarhelymegye — kivándorlási statisztikája is elég

szomorú, főleg ha tudjuk, hogy a szinmagyar lakosság tekintetében az erdélyi részekben ez a megye az egyedüli, melynek lakossága csaknem (95%) tiszta magyar.

Jellemző a székely kivándorlásra, hogy a székely a legritkább esetben hagyja el szülőföldjét azzal a céllal, hogy oda többé ne térjen vissza. E sorok írójának, kinek bő alkalmá volt beszélhetni úgy itthon, mint Romániában a székely kivándorlókkal, erős meggyőződése, hogy a szülőföldjét elhagyó székelyt soha sem, a sokak által únos-untalan emlegetett »nyughatatlan természet«¹ úzi, hanem ennek mindig igen mély és 90%-ában csak gazdasági oka van. — A 3—4-holdas kisgazdát gyakran egy-két rossz esztendő, vagy egy-két állatveszteség, nem is említve a fokozódó közterheket, azonnal válságba dönti. Ily esetekben aztán a kis család feje, hogy a megmenthetőt megmentse, utra kél, hogy megfeszített munkája árán az egyensúlyt helyreállítsa. Egyesek törekvését siker is koronázza, de bizony a nagy többség számításában csalódik, a kis birtok többé nem megmenthető és a családfő odareked az idegenbe, hova nemsokára övéi is követik. Így válik aztán a székely akarata ellenére is kivándorlottá.

Udvarhely megye egyes községeiben puhatolóztam a Romániában levők hozzátartozóitól és nagyritkán kaptam azt a felvilágosítást, hogy ne volna az illetőknek hazajövő szándékuk. E kutatásaim eredményéből néhányat ide is jegyzek.

Medesér községből Romániába vándoroltak:

1. Ambrus Mihály timár, mert földet vásárolt,
2. György Mihály timár, mert telket vásárolt,
3. Kibédi József timár és neje, a Székelyegyleti takarékpénztárnál levő adóssága miatt ment ki,

4. Varga Sándor timár és neje, a nagyszebeni Albinánál levő tartozása miatt és így tovább összesen tizenötön, kik vagy valamely ipart űznek ottan, vagy szakácsnék és cselédek. E tizenöt kivándorló közül a községben csak öt visszajövetelére számítanak, egyről biztosan állítják, hogy nem fog soha visszajönni, míg a többi kilenczről csak félig-meddig mondtak le.

Derzs községből 34-en vannak szintén ilyen szerű okokból Romániában, kikre a községben ismét csak a fentebbi arányban számítanak. Siménfalváról csaknem százan vannak oda, de aligha van e megyében község, mely Romániával valamelyes összeköttetésben ne volna.

És a fentebb előadottakkal szemben egyetlen székely megye közigazgatási vezetősége sem látja veszedelmesnek a székely vérvesztiséget, sőt Udvarhely vármegye 1901-ik évi alispáni jelentése is csak »kiutazás«² nak nevezi a fentebb szemléltetett kivándorlást. Csak még az alispáni jelentéssel szemben arra mutatok rá, hogy a rövid időre »kiutazók«³ nem igen szoktak külföldön házasságot kötni és mégis az anyakönyvezéssel megbízott romániai cs. és kir. konzulok hetenként hirdetnek székely származású házasulandókat nagy számmal, köztük udvarhelymegyeieket is.

Az 1901. év szomorú dátum a székelység s főleg Udvarhely megye történetében. Ebben az évben bukott meg a Székelyegyleti takarékpénztár a lelketlen kezelés következtében és sodort több ezer székely családot veszedelembe és ebben az évben vette kezdetét a székelységnek Amerika felé való özönlése is.

Románia 1901. év tavaszán az odaváló munkások megvédése céljából több nehézséget gördített a »kiutazó« székelység elé és ez is nagyban hozzájárult, egyebektől eltekintve, ahhoz, hogy az itthon — Székelyföldön — megélhetését biztosítani nem tudó székelység más teret keresett és kapott Amerikában és 1902-ben Afrikában is.

Az Amerikába induló első nagyobb székely csapat elindulásának e sorok írója szomorú tanuja volt. Szenterzsébetről, a híres szombatos Péchi Simon fészkeből 23 erőteljes, derék, 25—30 év körül levő székely állott utra készen 1901. év őszén. Az egész község gyászbán volt, a falu apraja-nagyja a templomba gyűlt össze, hol a falu lelkésze könyvek között bucsuztatta el a szomorú csapatot övéitől és adta fel nekik az uri szentvacsorát — s aztán, az azelőtt az istenházába hívó harangok bús kongásától kísérve indult 23 erős karú, elszánt magyar ember messze, távol az édes szülőföldről — a földgömb túlsó felére.

A baj, a veszedelem évről-évre növekedett, bár előfordult olyan eset is, hogy az Amerikába utlevelet kérőknek, kik az utra előkészültek, Romániába szóló utlevelet állítottak ki, talán ezzel akarták a szegény népet szándékától eltéríteni. Így a megyéből 1902-ben 84, és az 1903-ik évben már 412 utlevéllel hagyták oda a megyét és e hazát a székelyek e megyéből. Már az 1902-ik évi alispáni jelentés így emlékezik meg a székelység újabb veszedelméről: »Mindaddig, míg Amerika felé a kivándorlás nagyobb arányokban meg nem indult, véleményem az volt, hogy Udvarhelymegyét illetőleg kivándorlásról és ezzel kapcsolatosan veszélyekről beszélni nem lehet. Kalandos természete most már más vállalkozásba hajtja s ebben főként az a sajnálatos, hogy míg a korábbi — a mult és a megelőző — években Amerikába utazó székely csupán magában utazott ki, családját itthon hagyta s így a honvágyon kívül még voltak más érzelmek is, a melyek haza vonzották, most mindinkább kezdenek családjaikkal együtt kiutazni. Ezek pedig a Székelyföldre nézve elvesztek. Legújabban már nemcsak Amerikába, de Afrikába is kértek utlevelet. A búr háború alatt történt rombolások után föllendült építkezésnél állítólag 20—30 koronát kap egy napszámos, — s elég hogy ezt egy ember, ki állítólag onnan jött haza, elbeszélje s másnap már 14 folyamodik utlevélért.«

Majd így folytatja a jelentés: »Két éve, hogy az Amerika felé irányuló kivándorlás megindult. Ezen idő óta azok, kik kimentek, haza még nem tértek, csupán pénzküldeményeikkel emlékeztek meg az otthonról. Így tehát azt, hogy vajjon elég erős-e a székely népben a honvágy arra, hogy megragadja célja elérése után az alkalmat a hazatérésre, — ma még a tapasztalatok alapján megmondani nem lehet. De ha a családfő után lassanként kiszivárognak a családtagok is s nagyobb vonzóerővel fog bírni az új haza földje az öröklött régi göröngyöknél, úgy egy olyan veszély előtt állunk, melynek eredményei kiszámíthatatlanok.«

A kivándorlás következtében a Székelyföldet fenyegető veszedelem hivatalos részről való ily őszinte bevallása szokatlan a Székelyföld közigazgatásában, de öröndetes dolog, hogy a kezdeményező lépés már megtörtént. Szükséges azonban még egy komoly lépés, ha a fokozatosan növekedő bajt igazán orvosolni akarjuk, úgy a közigazgatás mint a vezető társadalom részéről s ez nem más, mint a létező bajokra őszintén, altruizmussal rámutatni, mert a baj kutforrá-

sát azzal elűtni, hogy a székely »kalandos« természetű, már régen túlhaladott álláspont s azt a magyar közvélemény sőt a magyar közgazdák is tudják, csak a Székelyföldön nem akarják bevallani. Hisz ha csak arra mutatunk rá, hogy a székelység sok-sok századon át megmaradt s e földet megtartotta a magyarság várául, valamint arra a naponta tapasztalható görcsös ragaszkodásra, melylyel a székely ősei birtokához ragaszkodik: önkényt megdől a »kalandos« természet-ről hirdetett téves felfogás. Nem a kalandos természet űzi-hajtja a székelyt a legnehezebb és legkockázatosabb vállalkozásokba, hanem más, nagyon mélyen járó okok, melyek összefüggésben vannak a székelyföldi viszonyok minden életnyilvánulásával.

A kivándorlással kapcsolatban szólnom kell még az ugynevezett elvándorlásról is, azokról t. i. kik az ország határait nem hagyják, legalább egyelőre el, hanem az ország különböző részeibe szélednek el és telepsznek le.

Az elvándorlók közt első helyen említem meg az u. n. értelmiséget. A megye területén levő három középiskola útján igen tekintélyes azoknak a száma, kik tanulmányaik befejezése után az országban elszólednek. Mint szintén érdekes tünetet, azt is felemlítém, hogy a megye tanult ifjúsága nem igen vágyik vissza e megyébe még hivataloskodni sem, míg a többi székely megyékben ez a tünet nem annyira feltűnő. Speciális oka kell ennek is legyen, minek fejtegetése azonban messze eltérítene tárgyamtól. A kiválásnak ez a módja is veszedelmes a megyére nézve, hisz e szigetnek — a Székelyföldnek — a magyarsága, intelligenciája gyöngül általa.

Az elvándorlásnak másik, már tekintélyes jelleget öltött, módja az, hogy az őstermelők egy része azon a czímen, hogy itthoni kis vagyonkájukat megvédjék vagy gyarapítsák — és semmi esetre sem a kalandos természet — különösen a téli időre valamely ipari vállalat mellé szegődnek munkásoknak. Szóval, a mint az ekeszarvát elengedik, azonnal újabb munkakör után néznek addig, míg újból megfoghatják, hogy erejüket — a nyugalomra szánt időben is — aprópénzre váltsák fel s hogy minél biztosabbá tegyék maguk és maradékaik számára a »földet«. Hoffmann Géza jelzett munkájában erre vonatkozólag így ír: »Jellemzőnek mondtam az udvarhelyi munkásra a takarékossgot és azon tulajdonságát, hogy a bányamunkát össze tudja egyeztetni a földmiveléssel. A családfő idősebb, avagy a bányamunkára alkalmasabb fiával szolgálatba lép és egy hónapi szorgalmas munka után a társpénztár vagyonából kölcsönt kér; rendszeren vagy országos vásár idején, vagy gazdasági hiányait pótolja, vagy valamely terheesebb váltólejárta idején, a mikor azt kifizetve, a munkás segély pénztárnál törleszti rendszeren a bérfizetés kiadásánál tartozását... kölcsönösen szavatolnak egymásért. És 27 esztendő alatt soha sem fordult elő az az eset, hogy a tartozás hátrahagyásával megszöktek volna; ha elő is fordult ilyen eset, félév múlva visszajött és tartozását ledolgozta, de munkástársaira a kezes kötelességét egyetlen egyszer sem hagyta.« Ugyancsak ez a cél vezeti a székelységet Romániába a legalárendeltebb munkakör betöltésére: ez Amerikába az addig talán soha sem látott vashámorok izzó légkörébe; s ez Afrika déli csucsára téglát hordani! Udvarhelymegye lakói közül, különösen a keresztúri járásból, nagyon sokan szoktak eljárni téli munkára Petrozsény, Lupény és Vulkán vidékére a köszön-

bányákba, míg a Homoród-mentiek a közeli köpeczi kőszénbányában találnak foglalkozást. Hanem ezek nagy része is úgy elvesz a megyére nézve, mintha Romániába vagy Amerikába mentek volna. Egy-két évig próbálgatják a »gazdaság« megmentését, fellendítését, de utoljára a meddő munkát abbahagyják és letelepszének a bánya vidékén. 1900-ban az említett három helyen 1420 székely munkás dolgozott, míg Hunyadmegye bányaműveinél dolgozó székelyek száma meghaladta a 2100-at, kiknek igen tekintélyes része már letelepedett, mivel otthoni kicsi birtokocskáját pénzzé téve, itt szerzett földet, fekvőséget, melynek birtoklása a legjobb kötelék, mely elszakíthatlanul vidékünkhez fűzi és a már megkezdett és okos életmód benne rendszeresíti és istápolja — mondja Andreics János bányaigazgató az 1902-ik évi székely kongresszuson.

Az elvándorlásnak egy másik módja az, hogy a székely őstermelők gyermekei, fiuk és leányok egyaránt, cselédkönyvet váltva az ország belseje felé eső városokon igyekeznek elszegődni újabban, mind nagyobb számban. Természetes aztán, hogy ezeknek is egy része elvesz a Székelyföldre nézve örökre.

Es az elvándorlásnak még nagyon sok módja áll a székelység rendelkezésére, s ezek száma a »székely mentés« folyamán mind inkább szaporodik, de mindenik, bármennyire is üdvösek az egyesekre nézve, veszedelem a Székelyföldre nézve, melynek lakossága így lassacskán kicserélődik — azaz elvesz e föld a magyarságra nézve.

»No hát ez a nép, a mi büszkeségünk, mely nevét a magyar nemzet történetébe oly ragyogó betűkkel írta be, megáldva honfi szívvvel, nem közönséges szellemi tehetségekkel és évszázadok által kipróbált szívós munkaerővel, a megélhetésre szükséges leleményességgel; vallási, társadalmi, családi erényekkel; a muzsák isteni ihletével: ez a nemes faj bőrzeit áruczikké nem devalválódhatik! azzá süllyedni nem engedhetjük, ha csak isteni és emberi törvényeink s nemzeti érdekeink legjavát ebben bűnösen elhanyagolni nem akarjuk.

Ám ehhez munka kell, a nemzetvédelem szent munkája! Es pedig gyorsan, a míg még nem késő, mert a veszedelem már kapunk előtt van! Hannibal ante portas!« (Kozma Ferencz).

A Székelyföld érdekében alkalmazandó rendkívüli eszközök jogosultsága tehát nem tisztán székely érdek, hanem magyar nemzeti kötelesség is, mert nagy fontosságú, hogy az erdélyi felföld ezen egyetlen tekintélyes magyar szigete, továbbra is a magyarság bástyája maradjon. Azért helyes és céltudatos politika csak az, a melyik a székelységet a Székelyföldnek menti meg!
